

Araştırma Makalesi**Sırbistan’da İslam Din Eğitimi: Süreç ve İşleyiş***Mehmet Şanver¹
*Uludağ Üniversitesi*Seid Amidi²**Öz**

Bu çalışmada Sırbistan’daki eğitim öğretim sistemi içerisinde din eğitiminin durumu, geçmişten bugüne geçirdiği aşamalar, resmî devlet okullarındaki konumu, işleyişi, şartları, okullardaki İslam din eğitimi dersinin müfredatı, yeterlilik durumu ve İslam eğitim öğretim kurumları ele alınmıştır. Çalışmada aynı zamanda yaygın din eğitimi olarak camilerde yürütülen din eğitimi faaliyetleri de incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı; Sırbistan’daki din eğitiminin durumunu, okullardaki din eğitiminin işleyişini inceleyerek, din eğitimi ile ilgili yapılan faaliyetlere katkıda bulunmaktadır. Araştırmaya başlarken, ilk önce literatür incelemesi ve kaynak taraması yapılmıştır. Aynı zamanda bu konu ile ilgili olan her türlü makale, kitap ve diğer yazılı dokümanlar incelenmeye alınmıştır. Bu araştırmaya yardımcı olması bakımından diğer ülkelerle ilgili yapılan benzer çalışmalardan da istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada esas olarak literatür incelemesi metodu kullanılmıştır. Bazı bilgileri elde edebilmek için resmî kurumlara başvurulmuştur. Kaynak konusundaki çalışmalarda ana kaynak olarak Sırbistan’da konuyla ilgili yazılı dokümanlar esas alınmıştır. Konuyla ilgili olarak gerek Türkiye’de ve gerekse Sırbistan’da Türkçe olarak yazılmış çalışmalardan, makale ve kitaplardan da istifade edilmiştir. Araştırma ile ilgili kullandığımız kaynaklara ulaşmada şu yol izlenmiştir: Sırbistan’daki okullarda çalışan yetkililerle görüşerek din eğitimi dersi ile ilgili bilgi alınmış ve din eğitimi dersinin müfredatına nasıl ulaşılacağı konusunda din eğitimi öğretmenlerinin öneri ve tavsiyeleri alınmıştır. Sırbistan’daki İslami eğitim kurumları da ziyaret edilmiş, onlar hakkında bilgi alınmıştır. Bu süreçte, Yeni Pazar’daki (Novi Pazar) medreseler ziyaret edilmiştir. Yine Yeni Pazar’daki İslam Bilimleri Fakültesi ziyaret edilmiş, Fakülte hakkında bilgi alınmıştır. Ayrıca Sırbistan İslam Birliği Reisü’l-Uleması ve Din Eğitimi Hükümet Komisyonu Üyesi Adem Zilkıç ile mülakat yapılarak Sırbistan’daki dini durum, din eğitimi ve benzer konular hakkında bilgi alınmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonunda ise, elde edilen bilgiler özetlenmiş ve bazı önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Örgün din eğitimi • Yaygın din eğitimi • Dini cemaatler • Sırbistan’da eğitim sistemi • Din eğitimi müfredatı

* Bu makale, 2015 yılında Seid Amidi tarafından yapılan “Sırbistan’da İslam Din Eğitimi” konulu yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

1 **Yetkilendirilmiş yazar:** Mehmet Şanver (Doç. Dr.) Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Bursa. Eposta: mehmetshanver@hotmail.com

2 Öğretmen, Uzman, Sırbistan. Eposta: seid.ha@hotmail.com

Sırbistan’da Eğitim Sistemi ve Hukuki Temelleri

Sırbistan Anayasası’na Göre Eğitim Görme Hakkı

Şüphesiz ki eğitim, insan ve toplum hayatına yön veren ve anlam kazandıran çok önemli bir süreçtir. Bu nedenle ister fert, ister toplum açısından eğitim, insan yaşamında özel bir role sahiptir. İnsanlar, gün geçtikçe eğitimin ne kadar önemli ve faydalı olduğunu daha iyi anlamaktadırlar.

Din ve inanç hürriyeti gibi, eğitim de temel insan hakları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla herkese eğitim görme hakkı verilmeli ve hiç kimse bu haktan mahrum bırakılmamalıdır. İster aile, ister toplum, isterse devlet olarak eğitime her zaman destek verilmeli ve eğitim görmek isteyenlere yardımcı olunmalıdır. Zira bir toplumun geleceği eğitime bağlıdır. İyi bir gelecek için her devlet, iyi bir eğitim sistemi kurmalı ve bireyler sağlam bir eğitim sisteminden geçirilmelidir.

Dünyadaki diğer gelişmiş devlet ve toplumlarda olduğu gibi, Sırbistan’da da herkes eğitim görme hakkına sahiptir ve eğitim almak isteyenlere eğitim imkân ve şartları sağlanmaktadır.

Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası’nın 71. maddesinde eğitim hakkı şu şekilde dile getirilmektedir:

Herkes eğitim hakkına sahiptir.

İlköğretim zorunlu ve parasızdır, ortaöğretim de parasızdır.

Tüm vatandaşlar yükseköğretimde eşit erişime sahiptir. Kanuna uygun olarak Sırbistan Cumhuriyeti, başarılı ve yetenekli, düşük gelirli öğrencilere ücretsiz öğrenim sağlar.

Okul ve üniversitelerin kurulması kanunla düzenlenir (Станојчић, 2008, s. 37).

Görüldüğü üzere Sırbistan Cumhuriyeti’nde yaşayan herkese eğitim hakkı tanınmaktadır ve vatandaşlar için bu hak devlet anayasası ile garanti altına alınmıştır. Cinsiyet, ırk, milliyet, din, dil, sosyal ve kültürel, ekonomik durum, yaş, fiziksel ve zihinsel, gelişimsel engellilik, siyasi eğilimleri veya diğer kişisel özelliklerine bakılmadan herkes eşit bir şekilde eğitim hakkına sahiptir (bk. Правни Инструктор за образовање установе, 2011, s. 6).

Sırbistan’da eğitim, Sırpça yapılır. Fakat etnik azınlık olan unsurlar için eğitim anadilinde yapılır (bk. Правни Инструктор за образовање установе, 2011, s. 7). Örneğin; Preşova Vadisi’nde mevcut olan Arnavut okullarındaki eğitim çalışmaları Arnavutça yürütülmektedir.³

3 Bu okullarda Arnavutça olarak verilen diğer derslerin dışında, Sırpça da ayrı bir ders olarak okul müfredatında yer almaktadır. Böylece (Arnavut) öğrenciler okul sistemindeki diğer yabancı dilleri öğrendikleri gibi, Sırpça’yı da öğrenme imkanına sahiptirler. Sırpça, bir ders olarak ilkokullarda öğretildiği gibi ortaöğretimde (lisede) de öğretilmektedir.

Sırbistan'da Eğitim Öğretim Sistemi

Dünyadaki gelişmiş diğer ülkelerde olduğu gibi, Sırbistan Cumhuriyeti Devleti'nde de eğitim sistemli bir şekilde yürütülmektedir. Sırbistan'daki eğitim sistemi birkaç kademeden oluşmaktadır: Okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim (lise) ve yükseköğretim.

Okul öncesi eğitimi/anaokulu. Sırbistan'da okul sistemi Okul Öncesi/Anaokulu eğitimi ile başlamaktadır ve okul öncesi eğitimi zorunludur. Beş buçuk ile altı buçuk arasındaki yaşlarda olan bütün çocukların anaokuluna kayıt olmaları gerekmektedir. Bu eğitim kademesi ücretsizdir ve ebeveynler çocukların katılacağı anaokulunu seçebilirler (Expat Serbia, t.y.).

İlköğretim. Anaokulunu bitirdikten sonra çocuklar ilköğretime devam etmektedirler. Sırbistan'da ilköğretim yaşı, altı buçuk ve yedi buçuk yaş arasında başlamaktadır ve zorunludur. İlköğretim sekiz yıl sürmekte ve iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, birinci sınıftan başlayıp dördüncü sınıfa kadar devam etmektedir. İkinci aşama ise, beşinci sınıftan başlayıp sekizinci sınıfa kadar devam etmektedir (Expat Serbia, t.y.).

Ortaöğretim. Sırbistan eğitim sisteminde ilköğretim kademesinden sonra ortaöğretim gelmektedir. İlköğretime bitiren ve bitirme sınavını geçen öğrenciler, ortaöğretim birinci sınıfa kayıt yaptırmakta ve böylece ortaöğretime devam etme imkânını kazanmış olmaktadır. Sırbistan'da ortaöğretim kademesindeki okulların türleri; dilbilgisi, meslek ve sanat okullarıdır (Expat Serbia, t.y.). Bu okulların bazıları dört yıl, bazıları üç yıl sürmektedir.

Yükseköğretim. Sırbistan'da yükseköğretimde yer alan üniversitelerde çeşitli alanlarda, fakülte ve sanat akademileri, mesleki çalışmalar akademisi ve kolejler bulunmaktadır. Bu eğitim programlarının yanında, yüksek lisans ve doktora gibi lisansüstü çalışmalar da gerçekleştirilmektedir (Expat Serbia, t.y.).

Günümüzde Sırbistan'da devlet üniversitelerinin yanında özel üniversiteler de bulunmakta ve öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Sırbistan'da Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi

Osmanlı Döneminde Din Eğitimi

Osmanlı'nın Sırbistan'a hâkimiyetinden sonra diğer alanlarda olduğu gibi, din ve din eğitimi alanında da yeni ve önemli değişiklikler olmuştur. Osmanlı, fethettiği her yerde yaptığı gibi, bu topraklarda da İslam dininin yaşanması, vecibelerinin yerine getirilmesi ve öğretilmesi için cami, mektep, tekke ve medrese gibi eğitim ve öğretim müesseseleri inşa etmiştir. Böylece İslam dinini kabul eden ve bu bölgede yaşayan Müslüman halk, İslam dini hakkında bilgi edinme ve onun vecibelerini yerine getirme imkânına sahip olmuşlardır.

İslam tarihinde din eğitiminin en yoğun gerçekleştirildiği yerler şüphesiz ki cami, mektep ve medreselerdir. Bu bölgede yaşayan Müslümanların İslam dinini öğrenmeleri ve ilim tahsil etmeleri için de, Osmanlı tarafından çok sayıda eğitim müessesesi açılmıştır. Verilere göre, eski Yugoslavya topraklarında 3500 cami, 1500 mektep ve 300 medrese bulunmaktaydı (bk. Yorulmaz, 2007, s. 24). Bugünkü Sırbistan topraklarında farklı yerlerde medreseler inşa edilmiştir. Bu müesseselerden bazıları şunlardır:

Emin Ali Bey Medresesi: Kadıasker defterine göre, 995/1587 tarihinde bu medrese Ürgüp (Prokupije) kasabasında bulunmaktaydı (Baltacı, 2005, s. 183).

Hacı Ali Medresesi: Bu medrese, Kadıasker defterine göre 989/1581 tarihinde Niş şehrinin 35 kilometre batısındaki Ürgüp'te bulunmaktadır (Baltacı, 2005, s. 194).

Mustafa Bey Medresesi: Kadıasker defterine göre, bu medrese 982/1574-1575 tarihinde Belgrat yakınındadır. Niş Kasabası'nda Mustafa Bey Medresesi isminde bir medrese bulunmaktaydı. Ayrıca Niş Medresesi de denilmekteydi (Baltacı, 2005, s. 239).

Sinan Çelebi Medresesi: Bu medrese Yenipazar'da bulunmaktaydı. Sinan Çelebi, bu medreseyi kendi hocası Necmi Efendi için yaptırmıştı. Necmi Efendi ilk müderris ve Emir Hasan Çelebi de 947/1540-1541'den önce onun yerine müderris olduğuna göre, medrese, bu tarihten bir müddet önce inşa edilmiştir (Baltacı, 2005, s. 297).

Sırbistan'da tarih boyunca bu tür eğitim ve öğretim müesseselerinde İslam dinine çok hizmet yapan kişiler ve büyük âlimler yetişmiştir. Günümüzde de bu ülkede ortaöğretim düzeyinde olan imam hatip liseleri, "medrese" ismini taşımakta ve geçmişte olduğu gibi bugün de aynı amaçlar doğrultusunda İslam dinine hizmet eden ve Müslüman halka bu dinin öğretimini yapan kişiler yetiştirmektedirler. Fakat bugünkü Sırbistan'da, Osmanlı zamanında yaptırılan ve yukarıda zikredilen bu medreselerin hiçbirinden eser kalmamıştır.

Yugoslavya Döneminde Din Eğitimi

Yugoslavya'yı oluşturan ve ondan sonra ortaya çıkan en önemli ülkelerden biri Sırbistan'dır. Yugoslavya, farklı inançlara sahip olan insanlar barındıran bir devlettir. Bu devlette yaşayan Müslümanların sayısı da oldukça fazlaydı. Yugoslavya içerisinde yer alan diğer devletlerde olduğu gibi, Sırbistan Devleti'nin içinde de İslam dinine mensup insanlar bulunmaktaydı. Yugoslavya döneminde bu bölgede yaşayan Müslümanlar, karşılaştıkları farklı sıkıntılara rağmen, İslam dininin öğretilerini öğrenmek ve öğretmek için devamlı bir şekilde gayret sarf etmişlerdir. Komünist rejimin hakim olduğu Yugoslavya döneminde, buradaki Müslümanların dinlerini yaşatmak veya din eğitimi faaliyetlerini sürdürmek için imkânlar sınırlıydı. Camiler ibadete açık olduğu halde, dini bilgilerin hocalar tarafından çocuklara veya halka aktarılması kolay olmamıştır. İslam dinini öğrenmek ve öğretmek isteyenler, her tehlikeyi göze alıp camilerde gizlice dini kurslar düzenlenmişlerdir.

Yugoslavya'da 1946 yılına kadar din eğitimi dersi okul sisteminde yer almaktaydı. Fakat 1946 yılında din eğitimi okul sisteminden kaldırılmıştır (Дачић, 2003, s. 15). Ancak Yugoslavya'daki medreseler (imam hatip liseleri), bütün siyasi problemlere rağmen her zaman açık kalmış ve günümüze kadar varlığını devam ettirmişlerdir. Bu okullarda İslam dinine hizmet eden, camilerde görev yapan ve farklı kurumlarda çalışan elemanlar yetiştirilmiştir. Bu okullardan mezun olanlardan bazıları, Ezhher Üniversitesi gibi yurtdışında bulunan üniversitelerde öğrenimlerine devam etmişlerdir. Yugoslavya topraklarında bulunan medreseler şunlardır: Saraybosna'daki Gazi Husrevbeg Medresesi (bk. Новаковић, 2004, s. 57-73), Priştine'deki Alauddin Medresesi (bk. Новаковић, 2004, s. 73-93) ve Üsküpte'ki Gazi İsa Beg Medresesi (bk. Новаковић, 2004, s. 93-99). Yugoslavya döneminde İslami yükseköğretim yapan müessese de bulunmaktaydı ve bu kurum, Saraybosna'daki İlahiyat Fakültesiydi (bk. Новаковић, 2004, s. 99-114).

Günümüzde Sırbistan'da Din Eğitimi

Sırbistan Cumhuriyeti'nde bugün din eğitimi her din mensubu tarafından alınabilmektedir. Nitekim bunun hem Müslümanlar, hem de diğer din mensupları için farklı şekillerde yapıldığını söylemek mümkündür. Birincisi örgün din eğitimi, yani okul sistemi içerisinde gerçekleştirilen din eğitimi; diğeri ise yaygın din eğitimi, aile ortamında verilen, camilerde ve Kur'an kurslarında yapılan din eğitimi faaliyetleridir.

Devlet Okullarında Din Eğitimi

Yugoslavya döneminde Sırbistan'da 1946 yılında din eğitimi okul sisteminden kaldırıldıktan sonra bu ders, uzun bir müddet okul sistemi dışında kalmıştır. Bu durum, Sırbistan'daki gençlerin din konusunda yeterli bilgilere sahip olamamalarının en önemli sebeplerden birisi olmuştur. 2001 yılında Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından verilen kararla, uzun bir zaman ders programı dışında kalan din eğitimi dersi, yeniden okul sistemi içerisine alınmıştır ve bu halen devam etmektedir. Bu ders, zorunlu dersler arasında yer almamış, fakultativ (seçmeli) bir ders statüsünde yer almıştır. Bu, sadece ilkokul birinci sınıf ve ortaöğretim (lise) birinci sınıf öğrencileri için geçerliydi.

Sırbistan'da din eğitimi, yedi geleneksel kilise ve dini cemaatler tarafından yürütülmektedir. Bunlardan birine mensup olan öğrenciler, kendi dinleriyle ilgili din dersini seçip o derse katılabilmek imkânına sahiptirler. Sırbistan'daki geleneksel kilise ve dini cemaatler arasında İslam dini de yer almaktadır. Böylece Sırbistan'da yaşayan Müslüman bireyler, mensup oldukları İslam dininin bazı öğretilerini okul ortamı içerisinde öğrenme imkânına sahip olmaktadır. Din dersinin yanında müfredatta yurttaşlık eğitimi dersi de yer almıştır. Böylece öğrenciler, bu iki dersten birine katılmak veya ikisinden birisini seçmek ya da hiç birine katılmama seçeneklerine sahiptirler (Кубурић ve Зуквић, 2010, s. 32). Bu konudaki tercih ebeveynlerin isteklerine bi-

rakılmıştır. Böylece din eğitimi dersi, tekrar okul sistemine alındığında birçok kişinin ilgisini çekmiştir. Din eğitimi dersini seçenlerin yanında alternatif ders olan yurttaşlık eğitimi seçenler de olmuştur.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın verilerine göre, din eğitimi dersinin okul programına konulduğu 2001 yılında ilkököl birinci sınıfa giden çocukların ebeveynlerinin %30'u din dersini, %20'si yurttaşlık eğitimi, %10'u her iki dersi seçmiştir. Ebeveynlerin %30'u, çocuklarının bu iki yeni derse girmemeleri yönünde karar vermişlerdir. Ortaöğretime (lise) gelince, veriler göstermektedir ki, öğrencilerin % 67'si bu iki dersten hiç birini seçmemiş, %15'i din dersini, yaklaşık %10'u yurttaşlık eğitimi, %2-3'ü ise her iki dersi seçmiştir.

Ertesi yıl ilköğretimde ve ortaöğretimde bu seçmeli derslerin statüsünde bir değişiklik olmuştur. Din dersi ve alternatif yurttaşlık eğitimi dersi seçmeli hale getirilmiştir. Bu değişiklik şu anlama geliyordu: Öğrenciler, bu iki seçmeli dersten birini seçip, sadece o derse katılmak zorunda olacaklardır. (Кубурић ve Зуковић, 2010., s. 32).

Din eğitimi dersiyle ilgili konular.

Din eğitimi dersine ayrılan süre ve özellikleri. İlköğretim okulundaki öğrencilerin din eğitimi dersine ya da alternatif derse katılmaları için ebeveyn veya veliler karar vermektedirler. Lise öğrencileri ise, din eğitimi dersi ya da alternatif derse (yurttaşlık eğitime) katılmak için kendileri karar vermektedirler. Fakat bu konuda, ebeveyn veya velilerin bilgileri de olmalıdır (Кубурић ve Зуковић, 2010, s. 32). İlköğretim ve ortaöğretimde din eğitimi ve yurttaşlık eğitimi haftada bir saat (45 dakika) olarak okutulmaktadır. Din eğitimi dersine ayrılan süre az olmakla birlikte, öğrencilere dinlerinin temel konularını öğrenmekte yardımcı olmaktadır. Seçmeli olan bu iki derste alınan notların öğrencilerin not ortalamasına her hangi bir etkisi yoktur. Din eğitimi ile ilgili geçme notu, sınıf defterine veya öğrencilerin karnelerine diğer derslerde olduğu gibi rakam (1, 2, 3, 4, 5) ile yazılmamaktadır. Bu derste değerlendirme için kullanılan notlar ise şu şekildedir; “memnun edici”, “iyi” ve “seçkin”. En düşük not “memnun edici”, en yüksek not ise “seçkin”dir. Böylece bu derste kullanılan notlar üç düzeydir. Zorunlu derslerde ise notlar beş düzey (1, 2, 3, 4, 5) olarak kullanılmaktadır.

Din eğitimi dersi öğretmenleri. Din eğitimi dersine giren öğretmenler ile diğer derslere giren öğretmenler aynı statüye sahip değillerdir. Bu derse giren öğretmenlerin okulda öğretmenlik yapabilmek için her yıl yeniden başvuru yapmaları gerekmektedir. Din eğitimi dersi öğretmenleri sürekli bir iş sözleşmesi yapamazlar.⁴

Din eğitimi dersi öğretmenleri olabilecek olanlar şu kişilerdir: (i) İlahiyat fakültesini bitirenler; (ii) Diğer fakültelerden mezun olan, fakat ortaöğrenimini dini bir okul-

4 Bu bilgi, 11. 04. 2013 tarihinde Adem Zilkıç ile yapılan mülakat sırasında alınmıştır.

da tamamlayanlar; (iii) Başka fakültelerden mezun olan ve ortaöğrenimini dini bir okulda yapmayanlar. Fakat bunların bu derse girebilmesi için, bir seminer ya da kurs yoluyla din eğitimi almış olmaları gerekmektedir (Adem Zilkiç ile yapılan mülakat).

İslam din eğitimi dersine giren ilahiyatçıların yanında, medresede (imam hatip lisesinde) okuyup başka fakülteden mezun olanlardan bu derse girenler de olmaktadır. Fakat bu derse giren öğretmenlerin hepsi ilahiyat fakültesinden mezun olmasa da, ortaöğrenimini medresede bitirenlerdir. Bundan dolayı Sırbistan'da okul sistemindeki İslam din eğitimi dersinde öğretmen ihtiyacını karşılama konusunda sıkıntı olmaktadır. Bununla beraber, bu derse giren öğretmenlerin ilahiyat fakültesinden mezun olmaları daha doğru ve isabetlidir. İlahiyat fakültesi mezunlarının dini alanda daha donanımlı ve yeterli bilgiye sahip oldukları herkesçe bilinmektedir. İlahiyat öğrenimi, dini konularda daha yeterli ve daha bilimsel bir bilgi kazanma imkânı sağlamaktadır. Öğretmenler ne kadar bilgili ve donanımlı olursa, öğrencilerin yetişmesinde o oranda yararlı olabilirler.

İlköğretimde İslam din eğitimi dersi (ilmuddin). Belirtildiği üzere Sırbistan'da devlet okullarında yer alan din eğitimi dersi sadece ilk ve ortaöğretim düzeyindeki okullarda okutulmaktadır. 2001 yılında din eğitimi dersi okul sistemine döndüğünden beri, ülkede yaşayan diğer din mensuplarına kendi dinlerinde din dersi okutulduğu gibi, Müslüman öğrencilere de ilkokul birinci sınıftan başlayarak İslam din eğitimi dersi okutulmaktadır. Böylece bir taraftan bu derse katılan çocuklara dini eğitim verilirken, aynı zamanda anne-babaların çocuklarına karşı olan dini sorumlulukları hafifletilmekte ve kolaylaştırılmaktadır. İlkokulda İslam din eğitimi dersini alan öğrenciler, en temel dini konulardan başlayarak İslam dininin önemli konuları hakkında bilgi edinme imkânına sahip olmaktadır. Böylece öğrenciler, okul ortamında din konusunda hayata hazırlanırken, ileriki yıllarda her Müslümandan istenen bazı dini vazifeleri daha iyi bir şekilde yapabilmek üzere yetişme imkânına sahip olmaktadır.

Öğretim programları içerisinde yer alan her bir dersin ulaşmak istediği bir hedefi vardır. Dolayısıyla program içerisinde yer alan her ders, kendine has özel hedefini gerçekleştiren okulun amacına ve devlet tarafından belirlenen eğitim politikasının gerçekleşmesine katkıda bulunur (Selçuk, 2005, s. 130). Böylece Sırbistan eğitim ve öğretim sisteminde yer alan İslam din eğitimi dersi planlı ve programlı bir şekilde yürütülmektedir. Her sınıf için işlenecek ders konuları (müfredat) Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Sırbistan'daki dini birlikler, din eğitimi dersinin müfredatını Eğitim Bakanlığı'na önerir ve bu öneri Bakanlık tarafından onaylanır. Bu derse giren öğretmenler de, belirlenmiş müfredata bağlı olarak öğretim yapmaktadırlar.

Birinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı. Sırbistan eğitim öğretim sisteminde İslam din eğitimi dersi, ilkokul birinci sınıftan başlayarak sekizinci sınıfa kadar devam eden seçmeli bir ders olarak yer almaktadır. Birinci sınıfta yer alan ders

konuları, 12 Ağustos 2004 tarih ve 10 sayılı Sırbistan Resmî – Eğitim Gazetesi’nde belirlenmiştir. (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2004, s. 74–75). Ders konuları, derse giren öğretmenler tarafından, belirlenen müfredata uygun olarak işlenmektedir.

Birinci sınıftaki İslam din eğitimi dersinde yer alan konular şunlardır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2004, s. 74–75):

Tablo 1

Birinci Sınıfta İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Ders Konuları

Giriş

Rabbi yesir, İkra’, Selam

Ben Kimim – Neyim ve benim arkadaşlarım

Yeme ve içme

Aile

Okul ve çocuklar

Besmele

Barış selamı

Şehadet kelimesi

Sağ taraf

Müslümanlar ve kitaplar

Müslümanların mübarek günleri

Yolda

Ezan

El-Fatiha

Muhammed (a.s.)’in doğumu

Salavat ve dualar

Nas suresi

Allah rasulü (a.s.) ve torunları

Hırsızlık ve yalancılık

Allah – Yüce Yaratıcı

Sübhanek

İhlas suresi

İbrahim (a.s.)

Felek suresi

Yunus (a.s.)

Geleceği yalnız Allah (c.c.) bilir

Sağlık zenginliktir

Abdest

Leheb suresi

Söz konusu derste okutulmak üzere, öğrencilerin seviyesine uygun bir ders kitabı hazırlanmıştır. İlkokul birinci sınıf için hazırlanan kitabın aslı Boşnakçadır.

Arnavut kökenli öğrencilerin de faydalanabilmeleri için, kitap Arnavutçaya çevrilmiştir (bk. Nishtoviç, Ajanoviç ve Vejo, 2001). Öğrencilerin kitapta yer alan konuları daha iyi anlayabilmeleri için kolay ve basit bir üslupla hazırlanmıştır. Kitabın birçok yerinde konularla resimler yer almaktadır. Böylece bu resimler, öğrencilerin konuları daha kolay anlamalarına yardımcı olmaktadır. Örneğin; yiyecek ve içeceklerden bah-

sedilen derste, İslam'da helal ve haram olan bazı yiyecek ve içeceklerin resimleri de konulmuştur (bk. Nishtoviç, Ajanoviç ve Vejo, 2001, s. 10).

Sırbistan'da yaşayan Müslümanların çoğunluğunu Boşnaklar ve Arnavutlar oluşturmaktadır. Bu ülkede yaşayan Arnavutların tamamının Müslüman olmaları sebebiyle, Arnavut öğrencilerin çoğu İslam din eğitimi dersini seçip bu derse katılmaktadırlar.

İkinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı. İlkokul ikinci sınıf İslam din eğitimi dersi de hazırlandığı plan ve programa göre gerçekleştirilmektedir. Bu sınıfta işlenecek olan ders konuları 12 Ağustos 2004 tarih ve 10 sayılı Sırbistan Cumhuriyeti Resmî – Eğitim Gazetesi'nde açıklanmıştır. (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2004, s. 75).

Bu sınıfta yer alan ders konuları şunlardır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2004, s. 75):

Tablo 2

İkinci Sınıfta İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Ders Konuları

Giriş

Müslümanlar arasında birlik

Çalışmak ibadettir

Allah Resulü (a.s.) bütün Müslümanlara örnek

Bu dünyaya nasıl geldim?

Nasıl ve ne kadar inanıyorum?

Allah'a bağlılık anlayışı

İnsan, Allah'ın (c.c.) en güzel yaratığıdır

Günahtan korunma

Sadece Allah gizliyi bilir

Adınla gurur duyuyor musun?

Evde ve onun dışında temizlik

İslam'ın şartları

Abdestin alınışı

Namazın şartları

Kibleye karşı yönelmek

Namazı oluşturan unsurlar (namazın içindeki şartlar)

Oruç tutun sağlıklı olun

Hac

İslami mübarek günler

Ülkemizdeki İslam

Görüldüğü üzere ikinci sınıftaki İslam din eğitimi dersinin müfredatı farklı konular içermektedir. Bu sınıf için bir ders kitabı da hazırlanmıştır. Aslı Boşnakça olan kitabın Arnavutça tercümesi de bulunmaktadır. İçeriğinde farklı konuların yer aldığı kitapta, öğrencilerin anlayabileceği seviyede hazırlanmış çeşitli konularla ilgili hikâye, şiir, ilahi vb. bulunmaktadır (bk. Nishtoviç, 2005). Örneğin; abdestin alınışından bahseden konu, hem yazılı, hem resimlerle açıklanmıştır (bk. Nishtoviç, 2005, s. 54–55). Böylece öğrencilere, abdest almayı daha çabuk ve daha kolay bir şekilde öğrenebilme imkânı sunulmuştur.

Üçüncü sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı. İlkokul üçüncü sınıf İslam din eğitimi dersinde işlenecek konular planlı ve programlı bir şekilde hazırlanmıştır. Bu sınıfta işlenecek ders konuları, 18 Şubat 2005 tarih ve 1 sayılı Sırbistan Cumhuriyeti Resmî – Eğitim Gazetesi’nde yayınlanmıştır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2005, s. 57).

Bu sınıfta yer alan ders konuları şöyledir (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2005, s. 57):

Tablo 3

Üçüncü Sınıf İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Ders Konuları

Anne babaya itaat etmek Yüce Allah’ın emridir

Namaz

Namazın şartları – namaz için hazırlık

Namazın rükünleri – namazı oluşturan unsurlar

Günlük namazları kılmanın üç kuralı

Sabah namazı

Müslümanlarda Beslenme

Müslümanlar sağlıklı ve temiz yemek yerler

Yeme ve içme öncesi davranış

Allah (c.c.) tabiatın Yaratıcısıdır

Benu Sad kabilesinde Muhammed (a.s.)

Allah (c.c.) insanı en güzel şekilde yaratmıştır

İnananların hayatında zamanın önemi

Allah (c.c.) zamana yemin ediyor.

Her işin zamanı vardır

Abdest alma şekli (duadan/ibadetten önce dini temizlik)

Namazda duruş şekli

Namaz kılan kişinin giyinme şekli

Öğlen namazı

Muhammed (a.s.) amcasının yanında

Allah gün ve geceyi, güneşi, ay ve yıldızları yaratmıştır

Kendi kendimize karşı vazifelerimiz.

Allah her şeyi görür

İkinci namazı

Müslüman Müslümanın kardeşidir

Akşam namazı

Yatsı namazı

Üçüncü sınıftaki İslam din eğitimi dersinin müfredatı da farklı konulardan oluşmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi, bu sınıfta işlenecek olan ders konuları, daha çok namaz konusuna odaklanmıştır. Öğrencilerin derste kullanabilecekleri ders kitabı da hazırlanmıştır. Aslı Boşnakça olan bu kitabın Arnavutça tercümesi de bulunmaktadır (bk. Qatiq–Shtullanoviç, t.y.). Kitap, bu sınıfa devam eden öğrencilerin yaş ve anlama seviyelerine göre hazırlanmıştır. Kitapta konularla ilgili şiir, hikâye ve resimler de yer almıştır. Örneğin; Namazın farzlarından bahsedilen derste, erkek ve kadınların namaz kılma şekli resimlerle de açıklanmıştır. (Qatiq–Shtullanoviç, t.y, s. 13–16). Böylece hem erkek, hem de kız öğrenciler, namazlarını nasıl kılacakları konusunda daha kolay bir şekilde kavrayabilme imkânına sahip olmaktadır.

Dördüncü sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı. İlkokul birinci kademe son sınıf olan dördüncü sınıftaki İslam din eğitimi ders programı; Aile ve toplum, Muhammed'in (a.s.) hayatı ve namaz olmak üzere üç ana konudan oluşmaktadır. Bu sınıftaki ders konuları 22 Şubat 2006 tarih ve 3 sayılı Sırbistan Cumhuriyeti Resmî – Eğitim Gazetesi'nde yayımlanmıştır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2006, s. 57).

Dördüncü sınıf İslam din eğitimi dersinde yer alan konular şunlardır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2006, s. 57):

Tablo 4

Dördüncü Sınıfta İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Konular

	İslam'da ailenin önemi ve rolü
	Ebeveynle ilişkiler
	Kardeşlerle ilişkiler
	Diğer yakınlarla ilişkiler
Aile ve Toplum	Yetimlerle ilişkiler
	Yaşanılan toplumla ilişkiler
	Muhammed'in (a.s.) ailesiyle ilişkileri nasıldı?
	Muhammed'in (a.s.) torunları nasıldılar?
	Ebeveynlerin çocuklarına karşı temel görevleri nelerdir?
	Resul'ün (a.s.) doğduğu ve yaşadığı yer
	İlk Müslümanların Habeşistan'a hicreti ve nedenleri
	Kurtuluş yoluna çağırmada sabrın değeri ve rolü nedir?
	Resul'ün (a.s.) hayatındaki bir döneme neden “hüzün yılı” denilmiştir.
	Hicret (Mekke'den Medine'ye göç etme), nedir?
	Bedir'deki Müslümanlar ve Mekke müşrikleri arasında ilk açık çatışmaya yol açan sebep nedir?
Hz. Muhammed'in Hayatı	Uhud Savaşı ve Uhud Savaşı'nın negatif sonucunun sebebi nedir?
	Muhammed'in (a.s.) hükümdarlara mektupları
	Hudeybiye Antlaşması
	Mekke'nin Fethi
	Muhammed'in (a.s.) Veda Haccı
	Veda Haccı'nın ana mesajları nelerdir?
	Resul'ün (a.s.) ahirete gidişi
	Muhammed (a.s.) kişi olarak nasıldı?
	Muhammed (a.s.) hakkında büyük bilginler ne söyler?
	Cuma namazı nedir, ne zaman ve nasıl kılınır?
	Teravih namazı ne zaman ve nasıl kılınır?
	Bayram namazı nasıl kılınır?
Namaz	Namazı bozan şeyler
	Topluca kılınan namazın değeri nedir?
	Cenaze namazı nasıl kılınır?
	Sehiv secdesi nedir ve nasıl yapılır?

Görüldüğü üzere dördüncü sınıftaki İslam din eğitimi dersinin içerdiği konular, insan hayatında önem taşıyan ve genellikle her Müslüman tarafından bilinmesi ve uygulanması gereken dini meselelerdir.

Bu ders için kitap da hazırlanmıştır. Kitapta yer alan konular, bu sınıfa devam eden öğrencilerin anlayabileceği bir üslupla hazırlanmıştır. Kitaptaki konular arasında hikâye

ve şiirler yer almakta ve kitabın birçok yerinde konularla ilgili resimler bulunmaktadır. Aslı Boşnakça olan kitabın Arnavutça çevirisi de yapılmıştır (bk. Qatiq, 2005).

Beşinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı. Beşinci sınıftaki İslam din eğitimi ders müfredatı, İslam'ın temel görevleri, namaz ve Müslümanın kendine ve ailesine karşı görevleri olmak üzere üç ana konudan oluşturmaktadır. Beşinci sınıf ders müfredatı, 25 Haziran 2007 tarih ve 6 sayılı Sırbistan Cumhuriyeti Resmî – Eğitim Gazetesi'nde yayınlanmıştır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2007, s. 61–62).

Beşinci sınıf İslam din eğitimi ders konuları şu şekildedir (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2007, s. 61–62):

Tablo 5

Beşinci Sınıf İslam Din Eğitimi Ders Müfredatı

	Kelime-i şahadet, içeriği ve anlamı
İslam'ın Temel Görevleri (İslam şartları)	İman şartları:
	- İlk iman şartı - imanın ikinci ve üçüncü şartı - İmanın dördüncü, beşinci ve altıncı şartı
	Namaz kavramı, anlamı ve değeri Namaz nasıl kılınır ve nasıl kılınmaz? Namaz kılmamanın sonuçları
	Namazın geçerli olmasının temel şartları;
	1. Vücut, elbiseler ve kılınacak yerin temizliği 2. Abdest (namazdan önce dini temizlik). Namaz ve temizlik - Mesh, gusül ve teyemmüm 3. Namazda giyinme/tesettür kuralları 4. Namaz vakti, ezan ve ikamet. Namazın 5 ve 6'ncı şartları
	El-felak suresinin işlenmesi
	Namazı Oluşturan Unsurlar (Namazın İçindeki Şartlar)
	İftitah tekbiri, namazda kıyam ve kıraat Rükû (eğilme) secde ve namazda son oturuş Et-tehiyyatü ve salvatlar
Namaz İbadeti	El- İhlas ve el-leheb surelerinin işlenmesi
	Sabah namazı – kılınış şekli ve rekât sayısı hakkında bilgilendirme
	Öğlen namazı – kılınış şekli ve rekât sayısı hakkında bilgilendirme
	İkinci ve akşam namazı – kılınış şekli hakkında bilgilendirme
	Yatsı namazı – kılınış şekli ve rekât sayısı hakkında bilgilendirme
	Fiziksel bakımından namazın önemi
	Çeşitli durumlarda namaz
	En-Nas suresinin işlenmesi
	Namazın bitişi (zikir tespih)
	Namazın vacipleri (namaz sırasında terk edilmemesi gereken eylemler)
Namazın sünnetleri (namaz sırasında Muhammed'in (a.s.) uyguladığı eylemler)	
Namazın müntahapları (namazda uygulanması güzel olan eylemler)	
Namaz sıhhatini etkileyen eylemler	
Cemaatle kılınan namaz ve cemaate yetişmek	
Caminin önemi	
	Yaşamın ve sağlığın korunması
	Müslümanın alkol ve temiz olmayan diğer şeylerden uzak kalması gerekir
Müslümanın Kendine ve Ailesine Karşı Görevleri	Ebeveyn ve çocukların karşılıklı hak ve görevleri
	Çevre ve komşulara karşı görevler
	İslam topluluğa karşı görevler
	Evlilik (evlenmek ve nişanlamak)
	İş ve kazanç

Yukarıdaki ders konularından anlaşıldığı üzere, beşinci sınıftaki İslam din eğitimi dersinde daha çok namaz konusuna ağırlık verilmiştir. Bu konular, bu sınıf için

hazırlanan kitapta geniş bir şekilde ve çocukların anlayabilecekleri bir üslupla anlatılmaktadır. Kitap, Boşnakça yazılmış ve aynı zamanda Arnavut kökenli öğrenciler tarafından kullanılabilmesi için Arnavutçaya da çevrilmiştir (bk. Grup, 2007).

Altıncı sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı. Altıncı sınıftaki İslam din eğitimi ders konuları, 26 Mayıs 2008 tarih ve 5 Sayılı Sırbistan Cumhuriyeti Resmî Gazetesi – Eğitim Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bu sınıftaki ders programı; İslam, Namazın Değeri, Namazın Amacı, Ramazan Orucu, Ramazan Gelenekleri, Müminlerin Bazı Özellikleri ve Peygamberlik olmak üzere yedi ana konudan oluşmaktadır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2008, s. 67–68).

Altıncı sınıf İslam din eğitimi ders konuları şu şekildedir: (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2009, s. 67–68):

Tablo 6

Altıncı Sınıf İslam Din Eğitimi Ders Konuları

İslam	İslam kelimesinin anlamı
	İslam'ın özü
Namazın Değeri	İslam inancın bazı ilkeleri
	İslam'ın hedefi
Namazın Amacı	Küfrün doğası
	İslam'ın nimetleri
Ramazın Değeri	İnanç ne demektir?
	Neden namaz kılıyoruz?
Ramazın Amacı	Namazın dış formu
	Cenaze namazının (ölen kişi için kılınan namaz) değeri
Ramazın Gelenekleri	Cuma namazının (Cuma günü kılınan haftalık namaz) değeri
	Nafile namazların değeri
Müminlerin Bazı Özellikleri	Teravih namazının (ramazan ayında kılınan namaz) değeri
	Namaz insanı mutlu eder
Peygamberlik	Namaz kötü eylemlere engeldir
	Namaz insanlar arasındaki sevgiyi güçlendirir
Ramazın Değeri	Namazla Allah'ın yardımını kazanmaya çalışıyoruz
	Ramazın ayı nasıl geçirilmeli?
Ramazın Amacı	Oruçla ilgili bazı kurallar
	Sıkı bir dini görev olarak oruç
Ramazın Gelenekleri	Ramazın orucunun önemi ve faydaları
	Orucun ahlaki etkisi
Müminlerin Bazı Özellikleri	Orucun sosyal etkisi
	Orucun sağlığımıza etkisi
Peygamberlik	Fıtır sadakası – Ramazan ayı ile ilgili mali yardımlar
	Ramazana özel ibadetler (Allah'ın (c.c.) sevdiği eylemler) – itikâf
Müminlerin Bazı Özellikleri	Ramazın karşılması
	Orucun başlangıcının ve bitişinin ilan edilmesi
Peygamberlik	Kur'an okuma (mukabele)
	Ramazın dersleri
Müminlerin Bazı Özellikleri	Salavat ve ilahiler okuma
	Ramazın iftarları ve oturmaları
Peygamberlik	Mümin emaneti muhafaza eder
	Mümin kendi eylemlerine dikkat eder
Müminlerin Bazı Özellikleri	Mümin zorluklara sabırlıdır
	Mümin mütevazı ve temkinlidir
Peygamberlik	Mümin ilimle zenginleşir
	Eş ve ebeveyn olarak Mümin
Müminlerin Bazı Özellikleri	Mümin in ebeveyn ve yakınlarla karşı ilişkisi
	Mümin in komşulara ve topluluğa karşı ilişkisi
Peygamberlik	Peygamberliğin tarihi ve amacı
	Peygamber olarak Muhammed (a.s.)
Müminlerin Bazı Özellikleri	Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin sonu

Yukarıda görüldüğü üzere, altıncı sınıf İslam din eğitimi ders müfredatında, İslam'ın en önemli vazifelerinden ve beş esasından olan namaz ve Ramazan orucu konuları üzerinde daha fazla durulmaktadır. Altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin yaşı, dinen namaz kılma ve oruç tutma mükellefiyetini taşımaya başlama yaşıdır. Böylece müfredatta yer alan konular sınıfta işlenirken, öğrencilerin namazın ve orucun İslam dinindeki yerini daha iyi anlamaları ve gerektiği gibi uygulayabilmeleri için uygun bir dönem olmaktadır.

Altıncı sınıf için hazırlanan İslam din eğitimi ders kitabında yer alan konular, öğrencilerin kolaylıkla anlayabilecekleri bir üslupla hazırlanmıştır. Bu kitabın aslı Boşnakçadır. Fakat Arnavut kökenli öğrencilerin kullanabilmeleri için kitap, Arnavutçaya da tercüme edilmiştir (bk. Qatoviq, 2007). Kitaptaki derslerin arasında hikâye ve şiirler bulunmakta ve aynı zamanda kitabın bir çok yerinde konularla ilgili resimler yer almaktadır. Örneğin; Cuma namazından bahseden dersin sayfasında minber resmî de konulmuştur (bk. Qatoviq, 2007, s. 38). Böylece bu resim, öğrencilerin Cuma günü hutbenin nerede okunduğu ve minberin nasıl bir şey olduğu ve niçin kullanıldığını daha somut bir şekilde anlamalarını kolaylaştırmaktadır.

Yedinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı. Yedinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatında, İslam'ın beş şartından olan namaz, oruç ile hac ve imanın şartları yer aldığı gibi, İslam'da vakıf ve kurban gibi diğer önemli konular da yer almaktadır. Bu konular, 10 Haziran 2009 tarih ve 6 sayılı Sırbistan Cumhuriyeti Resmî – Eğitim Gazetesi'nde yayınlanmıştır. (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2009, s. 67–68).

Yedinci sınıf İslam din eğitimi dersinde yer alan konular şunlardır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2009, s. 67–68):

Tablo 7

Yedinci Sınıf İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Ders Konuları

Giriş – İslami Görevler	İman şهادeti (tanıklığı)
Namaz	Namazın sırları
	Abdest
	Namaz – her Müslümanın miracı Namazın faydaları
Oruç	Ramazan orucu hakkında genel olarak
Hac	Hac hakkında genel olarak: hac tarihi
Sağlıklı Bir Kişilik İnşa Etmek	Sözlerde ve eylemlerde samimiyet, dinlerarası ilişkiler huzuru, sağlık, başkalarına yardım etmek, günahtan korunma
İnanç İlkeleri – İman Şartları	Allah'a (c.c.) inanmak
	Allah'ın meleklerine inanmak
	Allah'ın kitaplarına inanmak
	Allah'ın peygamberlerine inanmak
	Ölümden sonraki hayata ve Allah'ın kaderine inanmak
İslami Mübarek Günler	Mübarek günler, hicri yıl
Vakıf (Bağış)	İslam'da bağış kavramı, Cami

Dini Şiirler	Dini şiirler kavramı, Bayram geliyor...
Allah'ın Emirleri Ve Yasakları	“İyiliği emretmek ve kötülüğü men etmek”teki Allah'ın hikmetleri Allah'ın yasakları nelerdir?
Cenaze Namazı	Cenaze namazı kavramı İnsanın ömrü boyunca namaz
İslam'da Günah Kavramı	Günahın insan kalbine etkisi
Kurban – Fedakârlık	İslam'da kurbanın ibretleri Kurban tarihi, hac
Tövbe	Tövbe kavramı, tevbe-i nasuh
Dua Hakkında Genel Olarak	Dua kavramı, dua kalbi teskin eder Dua çeşitleri, yemekten sonra, uykudan önce... Namaz duaları
Allah'ın Yaratılıştaki Hikmeti	Allah'ın yaratılış ihtişamındaki örnekler Kur'an'dan örnekler-çağdaş bilim ile karşılaştırılması Her şeyin Yaraticısı olarak Allah-ımanın ilk şartı

Görüldüğü üzere yedinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı farklı konulardan oluşmaktadır. Bu sınıfın dersi için de kitap hazırlanmıştır. Aslı Boşnakça olan bu kitap Arnavutçaya da çevrilmiştir. Kitapta yer alan konular, bu sınıfa devam eden öğrencilerin seviyelerine uygun ve kolay anlaşılır bir üslupla hazırlanmıştır (bk. Omerdiq ve Kallajxhisalihoviq, t.y.).

Sekizinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı. Sırbistan eğitim öğretim sisteminde ilkokul sekizinci sınıftaki İslam din eğitimi ders konuları, 15 Mart 2010 tarih ve 2 sayılı Sırbistan Cumhuriyeti Resmî – Eğitim Gazetesi'nde yer almaktadır (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2010, s. 94–95).

Sekizinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı Tablo 8'de verilmiştir (“Исламска Вјеронаука (Илмудин)”, 2010, s. 94–95):

Tablo 8
Sekizinci Sınıf İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Konular

Giriş – İslam'ın (Şeriat'm) Temelleri – Şehadet	Şeriat kavramı, temelleri Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an
İnsanlığa İlahi Vahiy Olarak Kur'an'ın Özellikleri	Kur'an mucizeleri Kur'an okumanın önemi Kur'an'ın ezberlenmesi – hıfz Kur'an çevirisi, dünyada ve bizdeki tercümelemler, çeviri nasıl okunur? Kur'an ve Allah'ın önceki vahiyleri
Hadis-Sünnet, Allah Resul'ünün Uygulanması	Hadis-kavramı, Şeriat'ın temeli olarak Hadis; Hadis ve Sünnet kavramları Tanınmış muhaddisler, Hadis ravileri ve toplayıcıları; bizdeki Hadis çalışması
Allah'ın Sıfatları	Kıyamet günü- hesap verilecek günün Hükümdarı
Erişkin Müslümanların Vazifeleri	Şehadet kelimesi, namaz, ramazan orucu, zekât ve hac Bizim İslami vazifelerimizi ne kadar gerçekleştiririz Hanefi mezhebi – Sünni bir âlim olarak Ebu Hanife
Tasavvuf, Şiilik	Tasavvuf ve Şiilik kavramı; mezhepleri Şiilik ve Ehl-i sünnet ve'l-cemaat

	Sağlık ve yaşamın korunması – tütün, alkol, uyuşturucu, hijyen Doğa ve çevreyle ilişkilerimiz İnsanlarla ilişkilerimiz – dostluklarımız
İslam Ahlakı – Ahlak	Kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler – evlilik; fuhuşa karşı İslam. İnsan davranışlarındaki iyi ve kötü özellikler Ahlakımız nasıldır? Kur'an ve Sünnete göre, İslam'ın temellerindeki ahlak ve edep kavramı
İlk Dört Halife	Adil hükümdarlar: Hulefa-i Raşidin: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, (r.a.) İslam'da bir örnek olarak ilk dört halife
İslam Büyükleri	İslam büyükleri, İslam özgünlük ve düşüncesinin gelişimin korunmasındaki rolü İslam'ın uygulanmasındaki örneklerimiz
Ülkemizdeki İslam ve Müslümanlar	Ülkemizdeki İslam-İslam'ın kökleri; günümüzde İslam ve Müslümanlar Bölgemizde İslam büyükleri
İslam ve Modern Dünya	İslam ve bilim, İslam'ın geleceği

İslam din eğitimi dersinde diğer sınıflar için kitap hazırlandığı gibi, sekizinci sınıflar için de hazırlanmıştır. Diğerleri gibi, bu kitap da Boşnakça olarak yazılmıştır ve Arnavut kökenli öğrenciler için Arnavutça'ya çevrilmiştir. Kitapta yer alan konular, öğrencilerin seviyelerine uygun olarak hazırlanmış, anlatımda yer yer resimler kullanılmıştır (bk. Sulejmanović-Kapetanović, t.y.).

İlkokuldaki İslam din eğitimi müfredatında farklı konulara yer verildiği görülmektedir. Namaza ise daha fazla ağırlık verilmiştir. İlkokulda neredeyse her sınıfın müfredatında namazla ilgili konulara yer verilmiştir. Böylece bu derse devam eden öğrenciler, İslam dininde namazın ne kadar önemli bir ibadet olduğu ve her Müslüman tarafından yerine getirilmesi gereken dini bir vazife olduğunu öğrenmektedirler.

Ayrıca ilkokula devam eden öğrencilere, Kur'an'da yer alan kısa surelerden⁵ bazıları da öğretilmektedir. Kur'an sureleri, sadece ilköğretimde okutulmaktadır. Ortaöğretimde İslam din eğitimi dersinin müfredatında ise, Kur'an surelerinden hiç birisi yer almamaktadır.

Ortaöğretimde İslam din eğitimi dersi (ilmuddin). Sırbistan'da İslam din eğitimi dersi, ortaöğretim düzeyindeki devlet okullarında (liselerde) da seçmeli bir ders olarak okutulmaktadır. Ortaöğretimdeki her sınıf için İslam din eğitimi dersinde yer alan ders konuları belirlenmiştir. Bu derse giren öğretmenler, bu müfredata uygun olarak öğretim yapmaktadırlar.

Ortaöğretim birinci sınıf (9. sınıf) İslam din eğitimi ders müfredatı. Ortaöğretim birinci sınıf İslam din eğitimi ders müfredatı farklı konulardan teşekkül etmektedir. İlköğretimde olduğu gibi, burada da İslam'ın ve imanın temel ilkeleriyle ilgili konulara yer verilmiştir. Böylece ortaöğretimdeki öğrenciler, İslam'ın temel ilkelerini hem tekrarlamış, hem daha iyi ve derin bir şekilde anlamış olmaktadır.

5 Öğrenciler sureleri Arapça harfler ile değil, latin harfleri ile öğrenmektedirler. Arapça harflerle Kur'an öğretimi, devlet okullarındaki İslam din eğitimi dersinde yapılmamaktadır.

Birinci sınıfta yer alan İslam din eğitimi ders konuları Tablo 9'da verilmiştir (Правилник О Наставном Плану И Програму Предмета Верска Настава За Средње Школе, 2014):

Tablo 9

Ortaöğretim Birinci Sınıf İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Konular

Giriş dersi

Arabistan – din ve toplum

Muhammed'in (a.s.) doğumu

İlk Müslümanların sosyal boykotu, Hz. Muhammed'in miracı, Medine'ye göç etme (hicret), toplumu yeniden düzenleme, uzlaşma

Orijinal öğretilerin korunma yolu, İslam'ın kaynakları

İslami yaşam anlayışı, Tanrı inancı (İslami yaşam kavramı ve Tanrı inancının temel ilkeleri hakkında bilgi)

İslam'ın toplum, etnik köken, ekonomik hayat, insan iradesi ve kader konusundaki tutumu

Temel İnanç İlkelerini Tanıtma

Allah'a (c.c.) inanmak

Meleklerle inanmak

Vahyedilen kitaplara inanmak

Allah'ın peygamberlerine inanmak

Kadere inanmak.³

Temel Dini Görevleri Hakkında Bilgi

Namaz (dua)

Oruç

Hac

Zekât

Zekât verilecek kategoriler

Temel vazifeler hakkında son söz

Manevi hayatının beslenmesi (tasavvufun özü)

İslam'ın karakteristik özellikleri (ahlaki temeller)

Günah ve kefareti (yasaklar)

İslami yönetim biçimi

Hilafet tarihi

Hükümet şekli

Muhammed (a.s.) tarafından kurulan İslam Devleti'nin işleyişi hakkında son söz

Bu sınıfta Muhammed Hamidullah'ın "İslam'a Giriş" adlı eseri, ders kitabı olarak okutulmaktadır. Bu kitabın Arnavutçaya tercümesi de mevcuttur. Ortaöğretim birinci sınıfta, adı geçen kitabın yarısına kadar yer alan dersler işlenmektedir (bk. Hamidullah, 1985, s. 9–135). Bu kitabın diğer kısmında yer alan konular ise, ikinci sınıfta işlenmektedir.

Ortaöğretim İkinci Sınıf (10. Sınıf) İslam Din Eğitimi Ders Müfredatı

Ortaokul ikinci sınıftaki İslam din eğitimi dersinin müfredatı, önceki sınıflara göre daha farklı ve daha geniş dini meseleleri içermektedir. Bu sınıfta, İslami hukuk ve ekonomik sistemi gibi, İslam hukukunda ve toplumunda önemli görülen konulara yer verilmiştir.

İkinci sınıf İslam din eğitimi dersinde yer alan konular Tablo 10'da verilmiştir (Правилник О Наставном Плану И Програму Предмета Верска Настава За Средње Школе, 2014):

Tablo 10

Ortaöğretim İkinci Sınıf İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Konular

Giriş

İslam hukuk sistemi (hukuk bilimi, yazılı anayasa)

Uluslararası hukuk (İslam hukukun temel özellikleri)

İslam'da mevzuat

Yargı ve İslam hukukunun kaynakları

İslam ekonomik sistemi

İslam'da miras ve vasiyet (vasiyetname)

Sosyal sigorta (şans oyunları)

Kredi ve faiz

İslam'da kadın

İslam'da kadının görev ve hakları

Müslüman ülkede Müslüman olmayanların konumu

Sosyal özerklik

Kutsal savaşın (cihad) anlamı

İslam'ın sosyal bilimlere katkısı

İslam'ın doğal bilimlere katkısı

Müslümanların matematik, kimya ve fiziğe özel katkısı

Raşid halifeler (hükümdarlar)

Emeviler hanedanı

Abbasiler hanedanı

Endülüs hilafeti ve Müslümanların dünyanın diğer bölgelerindeki konumu

Müslümanların günlük yaşamı (doğum, hayatın başlangıcı)

Evlilik, diğer gelenekler ve ölüm

Yemek, içmek, giyinme ve saç kesimi

Neden sadece bir ay takvimi?

Daha önce belirtildiği üzere, ortaöğretim ikinci sınıf İslam din eğitimi dersinde ders kitabı olarak Muhammed Hamidullah'ın "İslam'a Giriş" adlı eseri okutulmakta ve kitabın ikinci yarısında yer alan konular işlenmektedir (bk. Hamidullah, 1985, s. 137–252).

Ortaöğretim üçüncü sınıf (11. sınıf) İslam din eğitimi ders müfredatı. Bu sınıfta okutulan ders konuları daha fazla tarih ile ilgili olan konulardır. Konular genel isimleriyle ve bazı ayrıntıları alt başlıklar halinde verilmiştir. Bu sınıfa devam eden öğrencilere, İnanç ve Din, En Büyük Peygamberler, Din ve Toplum, Dinlerin Ortak Öğeleri, En Eski Dinler, Yaşayan Doğu Dinleri ve Batı Balkanlar'da Dinin Tarihi konuları öğretilmektedir.

Ortaöğretim üçüncü sınıf İslam din eğitimi ders konuları Tablo 11'de verilmiştir (Правилник О Наставном Плану И Програму Предмета Верска Настава За Средње Школе, 2014):

Tablo 11
Ortaöğretim Üçüncü Sınıf İslam Din Eğitimi Ders Konuları

İnanç ve Din	Din ve inanç
	Tevhid–İslam monoteizmi
	Din nedir?
	Dini incelemenin farklı yönleri
	Dinin kökeni
	Tarih öncesi din
En Büyük Peygamberler	Ulu'l-azm–karar elçileri
	Âdem–insanlığın babası ve ilk peygamber
	Nuh–yeryüzünde ilk peygamber, tevhid ile şirkin ilk çatışması
	İbrahim–sonraki nebilerin dedesi ve Kabe'nin banisi
	Musa–Tevrat'ın indirildiği, doğrudan Allah (c.c.) ile konuşan ve yeryüzünde en büyük zulmü yok eden peygamber
	İsa–Meryem oğlu, dünyaların alameti, İncil'in elçisi
	Muhammed (a.s.), insanlığın peygamberi, Kur'an'ın peygamberi ve âlemlere rahmet
Din ve Toplum	Din ve bilim
	İlahi vahiy
	Tevhidin - monoteizmin- hayata etkisi
Dinlerde Ortak Ögeler	Kutsal kitaplar: İncil, Eski Ahit, Yeni Ahit, Tevrat, Talmud, Kur'an-ı Kerim
	Günah kavramı: Yahudilikte Günah, Hıristiyanlıkta Günah, İslam'da Günah
	Fedakârlık–Kurban
	Hac: Kudüs-Yahudiliğin, Hıristiyanlığın ve İslam'ın kutsal şehri
	Beytullah–Kâbe: Tek olan Allah inancının sembolü
En Eski Dinler	Orta Doğu dinleri
	Kadim Mısır'ın dinleri
Yaşayan Doğu Dinleri	Hinduizm
	Budizm
Batı Balkanlar'da Dinin Tarihi	Politeizm kültürleri
	Roman şirki
	Hıristiyanlığın gelişi

Görüldüğü üzere bu sınıfa devam eden öğrenciler, daha önceki sınıflarda İslam din eğitimi dersinde işlenmemiş yeni konularla karşılaşmaktadırlar. Öğrenciler, sadece kendi dinleri hakkında değil, diğer dinler hakkında da bilgi edinme imkânına sahip olmaktadır.

Ortaöğretimde üçüncü sınıf İslam din eğitimi dersinde, Cemaludin Latiç tarafından yazılan “Islam i svjetske religije- Priručnik za vjeronauku u srednjim školama 1”, adlı kitap ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Bu kitap, adından anlaşılacağı üzere Boşnakça olarak yazılmıştır ve Arnavutça tercümesi de bulunmaktadır. Böylece bu sınıfa devam eden Arnavut kökenli öğrenciler de bu kitaptan faydalanabilmektedirler (bk. Latiq, , t.y.). Kitapta yer alan konular ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Diğer dinlerden bahseden konular, o dinlerin genel ilke ve prensiplerini kapsamaktadır. Örneğin; Budizm'den bahseden bölümde, bu dinin nasıl bir din olduğu, kim tarafından kurulduğu gibi bilgiler verilerek, öğrencilerin bu dini yeterince tanımaları için gerekli bilgiler verilmektedir (bk. Latiq, t.y., s. 240–246).

Ortaöğretim Dördüncü Sınıf (12. Sınıf) İslam Din Eğitimi Ders Müfredatı. Dördüncü sınıf müfredatı da farklı konulardan oluşmaktadır. Bu sınıfa devam eden öğrenciler, İslam dini hakkında bilgi edinebildikleri gibi, diğer din ve ideolojiler hakkında da bilgi sahibi olabilmektedirler.

Dördüncü sınıf İslam din eğitimi dersinde yer alan ders konuları Tablo 12’de verilmiştir (Правилник О Наставном Плану И Программу Предмета Верска Настава За Средње Школе, 2014):

Tablo 12

*Ortaöğretim Dördüncü Sınıf İslam Din Eğitimi Dersinde Yer Alan Konular***Din ve Toplum**

İbadet nedir, din geleneğimizde nasıl anlaşılır?

Kim ibadeti hak ediyor ve neden sadece O’na ibadet edilmelidir? İbadetin amacı nedir?

Felsefe nedir? Felsefenin rolü nedir? Din ve felsefenin ortak noktaları nelerdir?

Din ve felsefe arasındaki en büyük çatışma ne zaman ve neden olmuştur? Felsefenin başarısı

Din ile felsefe, peygamberler ile filozoflar arasındaki farklar nelerdir?

Yukarıdaki konularla ilgili seçilen metinler

Kültür nedir, kültür ile medeniyet arasındaki fark nedir?

Dinin temel rolü nedir ve kültür üzerindeki etkisi ne kadardır?

Seçilen metinler

Din ve materyalizm arasındaki ilişki

Laiklik ne demektir? Hangi amaçlarla ve kim kurmuştur?

Laikliğin değerlerle ilişkisi nedir? Laik bir toplumda dinin rolü nedir?

Laikliğe karşı İslam’ın tutumu

Modern Putperestlik formları: küçük ve büyük şirk nedir? Kur’an’ın bahsettiği şirkin zamanı

İnanç ve adetler: kehanet, falcılık ve muskalar

Ehl-i Kitab

Kitap takipçileri (Ehl-i Kitab) kimlerdir? İslam’ın önceki peygamberler ve onlara gönderilen vahiylerle ilgili tutumu nedir?

Musevilik: Museviliğin temel öğretileri. Yahudilerin dua, terbiye, ayin ve törenleri

Hıristiyanlık: Hazret-i İsa kimdi ve ne öğretti?

Ana Hıristiyan kiliseleri ve Hıristiyanların en önemli bayramları

Hıristiyanlarda Tanrı’nın on emri

İslam: İslam ne demektir? Ona Muhammedenizm denebilir mi? İslam en genç ya da en eski din midir?

İslam insan toplumu hangi temellerde inşa eder? İslam nasıl bir orta yol dinidir? İslam’ın sosyal boyutu nasıl yansıtılır?

İslam inancının ana temelleri

İslam’ın yayılışı

Mümin, müslim, kâfir ve münafık ne demektir?

İslam’ın temel şartları (İslam’ın beş esası)

Salat-Namaz, cennetin anahtarı

Ramazan orucu – müminin kalkanı

Zekât, zekat vermenin önemi ve anlamı

Hangi tür mallardan zekât verilir ve ne kadar verilir?

Zekât olarak toplanan fonlar kimlere/nerelere verilir?

Hac- takvanın zirvesi

Hacın temel kuralları nelerdir ve bu kuralların anlamı ve mesajı nedir?

Görüldüğü üzere dördüncü sınıf İslam din eğitimi dersinde, İslam dini ile ilgi konuların yanında diğer dinler ve ideolojilerle ilgili konular da yer almaktadır. Bu ders vasıtasıyla öğrenciler, kendi dinleri ile diğer dinler ve ideolojiler arasındaki farkları öğrenme imkânına sahip olabilmektedirler.

Diğer sınıflardaki İslam din eğitimi dersinde olduğu gibi, dördüncü sınıfta da bir ders kitabı mevcuttur. Dördüncü sınıf için, Cemaludin Latiq tarafından hazırlanan “İslam i svijetske religije – Priručník za vjeronauku u srednjim školama 2” adlı kitap ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Bu kitap da Boşnakça olarak yazılmış ve Arnavutçaya tercüme edilmiştir (bk. Latiq, t.y.). Böylece Arnavut kökenli öğrenciler de kitabın içeriğinden istifade edebilmektedirler. Zilkiç, İslam Birliği tarafından ortaöğretim düzeyindeki okullar için yeni bir müfredat hazırlandığını, fakat (devlet tarafından) eski müfredatın değiştirilmesine hala izin verilmediğini söylemektedir (Zilkiç ile yapılan mülakat). Böylece hâlen ortaöğretimde yukarıda verilen müfredata göre dersler işlenmektedir.

Sırbistan'daki İslami Dini Okullar

Günümüzde Sırbistan Cumhuriyeti'nde din eğitimi sadece devlet okullarında gerçekleşmemektedir. Devlet okullarının yanında özel dini okullar da vardır. Sırbistan'da günümüzde iki İslam birliği (Sırbistan İslam Birliği ve Sırbistan'da İslam Birliği) bulunmaktadır. Bu teşkilatların her birinin imam hatip lisesi ve ilahiyat fakültesi gibi dini eğitim kurumları da bulunmaktadır.

Medreseler (İmam Hatip Liseleri). Sırbistan'daki medreseler ortaöğretim düzeyinde dini okullardır. Sırbistan'daki diğer liselerde olduğu gibi, bu okullarda da öğrenim süresi dört yıldır. İlköğretimi bitiren öğrenciler, bu okullara kaydolup lise eğitimine devam etme imkânına sahiptirler. Bu okullardan (medreselerden) mezun olan öğrenciler, sadece ilahiyat fakültelerine değil, diğer fakültelere de kaydolup öğrenimlerine devam edebilmektedirler.

Sırbistan İslam Birliği kontrolü altındaki medreseler. Sırbistan İslam Birliği kontrolünde birkaç medrese yer almaktadır. Bu medreseler Sırbistan'ın birkaç bölgesinde bulunmaktadır. Belgrat'taki Belgrat Medresesi başta olmak üzere, Yeni Pazar'daki Sinan Beg Medresesi, Prijepoljeda'ki Bakije-hanume Kız Medresesi ve Tutinde'ki Kız Medresesi İslam Birliği'nin yönetimi altındadır.

Sırbistan İslam Birliği yönetimi altındaki medreselerin ders müfredatı. Sırbistan İslam Birliği'nin yönetimi altındaki medreselerin ders müfredatı farklı derslerden oluşmaktadır. Ders müfredatında dini dersler yer aldığı gibi, diğer dersler de yer almaktadır. Bu medreselerde dini dersler, lisan dersleri, sosyal dersler, fen-matematik dersleri ve multidisipliner dersler olmak üzere beş alandan farklı dersler okutulmaktadır.

Adı geçen teşkilatın yönetimi altındaki medreselerde okutulan dersler şunlardır (Medrese Müfredatı, Sinan Beg Medresesi Arşivi'nden, 11.04.2013):

Tablo 13

Sırbistan İslam Birliği Yönetimi Altındaki Medreselerde Okutulan Dersler

Dini Dersler		I	II	III	IV
1	Kıraet	3	3	2	2
2	Akaid	2	2	2	2
3	Fıkıh	2	2	2	2
4	Ahlak	2	2	-	-
5	Tefsir	-	-	2	1
6	Hadis	-	-	2	1
7	İslam Tarihi	2	2	2	-
Lisan Dersleri					
1	Sırpça	3	3	3	3
2	Arapça	3	3	3	3
3	İngilizce	2	2	2	2
Sosyal Dersler					
1	Tarih	2	2	-	-
2	Coğrafya	-	-	2	-
3	Felsefe	-	-	-	2
4	Psikoloji-Mantık	-	-	2	-
5	Didaktik Pedagojisi	-	-	-	2
6	Sosyoloji	-	-	-	2
Fen-Matematik Dersleri					
1	Matematik				
2	Fizik				
3	Kimya				
4	Biyoloji				
Multidisipliner Dersler					
1	İnformatik Temeller	2	-	-	-
2	Beden ve Sağlık Eğitimi	2	2	2	2
3	Demokrasi ve İnsan Hakları	-	-	-	2

Sırbistan'da İslam Birliği kontrolündeki Gazi İsa Beg Medresesi. Gazi İsa Beg Medresesi, günümüzde Sırbistan İslam birliklerinden biri olan Sırbistan'da İslam Birliği'nin yönetiminde bulunan bir medresedir. Bu medrese, Novi Pazar (Yeni Pazar) şehrinde bulunmaktadır. Sırbistan'da medreselerde öğrenime devam eden erkek ve kız öğrenciler ayrı ayrı okumaktadırlar. Bu medresede de erkek bölümü bulunduğu gibi, kız öğrencilere ait bir bölüm de bulunmaktadır. Kız öğrencilere ait bölüm Novi Pazar'dadır. Ayrıca bu medresenin kız öğrencilere ait bir bölümü de Rojaye'de (Karadağ'da) bulunmaktadır (Dudić, 2001, s. 163).

Gazi İsa Beg Medresesi ders müfredatı. Gazi İsa Beg Medresesi ders müfredatı farklı derslerden oluşmaktadır. Burada dini derslere yer verildiği gibi, diğer derslere de yer verilmiştir. Ders müfredatında dini dersler, lisan dersleri, sosyal dersler, fen-matematik dersleri ve multidisipliner dersler olmak üzere beş alana ait dersler okutulmaktadır.

Bu medresede okutulan derslerin sınıflara göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir (Dudić, 2001, s. 191–192):

Bu dersler, erkek bölümünde okutulduğu gibi, kız bölümünde de derslerin tamamı okutulmaktadır. Kız bölümünde “Ev Hanımlığı” adıyla ayrı bir ders de okutulmaktadır (Dudić, 2001, s. 192).

Tablo 14

Gazi İsa Beg Medresesi'nde Okutulan Dersler

	Dini Dersler	I	II	III	IV
1	Kıraet	3	3	3	2
2	Akaid	2	2	2	2
3	Fıkıh ve Fıkıh Usulü	2	2	2	2
4	Ahlak	2	2	-	-
5	Tefsir	-	-	2	1
6	Hadis	-	-	2	1
7	İslam tarihi	2	2	2	-
8	İmamet	-	-	1	1
Lisan Dersleri					
1	Arapça ve Konuşma	3	3	3	3
2	Boşnakça	3	3	3	3
3	İngilizce	2	2	2	2
4	Türkçe	-	-	2	2
Sosyal Dersler					
1	Tarih	2	2	-	-
2	Coğrafya	2	-	-	-
3	Felsefe	-	-	-	1
4	Psikoloji-Mantık	-	-	2	-
5	Didaktik Pedagojisi	-	-	-	2
6	Sosyoloji	-	-	-	2
Fen-Matematik Dersleri					
1	Matematik	2	2	-	-
2	Fizik	-	-	2	2
3	Kimya	-	-	2	2
4	Biyoloji	-	2	-	-
Multidisipliner Dersler					
1	İnformatik Temeller	-	2	-	-
2	Beden ve Sağlık Eğitimi	2	2	2	2

İlahiyat fakülteleri. Bugünkü Sırbistan'da İslam dininin öğretimini yapan ilahiyat fakülteleri, en yüksek dini eğitim ve öğretim kurumlarıdır. Sırbistan'da günümüzde iki ilahiyat fakültesi bulunmaktadır; Yeni Pazar'daki İslam Bilimleri Fakültesi (Fakultet za İslamske Studije) ve Belgrat'taki İslam İlimleri Fakültesi (Fakultet Islamskih Nauka).

İslam Bilimleri Fakültesi. İslam Bilimleri Fakültesi, Sırbistan'da İslam Birliği'nin en önemli dini eğitim kurumlarından biridir. Sancak İslam Birliği Meşihatı tarafından 12.01.2001 yılında yapılan meclis toplantısında, Yeni Pazar'da İslam Pedagoji Akademisi'nin açılmasına karar verilmiştir. Fakat daha sonra, İslam Birliği Meclisi'nin aldığı başka bir kararla İslam Pedagoji Akademisi, İslam Bilimleri Fakültesi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Fakültenin müfredatı, Bosna Hersek İslam Birliği bünyesinde faaliyet gösteren yükseköğretim kurumları ve İslam dünyasında mevcut olan okulların müfredatı ve Sancak bölgesinin özelliklerine göre düzenlenmiştir. Bu fakültede öğrenime devam etmek üzere sadece medreselerden mezun olanlar değil, başka liselerden mezun olanlar da kabul edilmektedirler.

Bu fakültede, medreselerin dışındaki diğer liselerden öğrencilerin gelmesine imkân sağlanması için hazırlık sınıfı bulunmaktadır. Hazırlık sınıfında altı temel ders okutulmaktadır. Bu dersler şunlardır:

- (i) İslam hukuku
- (ii) Tefsir
- (iii) Akaid
- (iv) Kıraat
- (v) Hadis
- (vi) Arapça

Hazırlık sınıfını geçme sınavı fakülteye giriş sınavı olarak da sayılmaktadır. Bu sınavı geçen öğrenciler fakülteye devam edebilmektedirler.

İslam Bilimleri Fakültesi'nde görülen dini derslerin müfredatı ehl-i sünnete uygun olarak düzenlenmektedir. Fakülte'deki öğretim süresi dört yıldır. Öğretim yılı, 1 Ekim'de başlamakta ve her öğretim yılı iki dönemden oluşmaktadır. Bir dönem 15 hafta sürmektedir.

İslam Bilimleri Fakültesi altı bölümden oluşmaktadır:

- (i) Kur'an ve Sünnet
- (ii) Şeriat
- (iii) Akaid ve Mukayeseli Dinler Tarihi
- (iv) Davet ve İletişim
- (v) Din Eğitimi
- (vi) Şarkiyat

Görüldüğü üzere bu fakültede okuyan öğrenciler kendilerini farklı alanlarda yetiştirebilmektedirler. Bu fakülteden mezun olanlar, imamlık veya camilerdeki diğer görevleri yapabildikleri gibi, devlet okullarındaki din eğitimi dersi için öğretmenlik yapabilmektedirler.

İslam İlimleri Fakültesi. İslam İlimleri Fakültesi⁶ Sırbistan'daki Sırbistan İslam Birliği'nin en yüksek eğitim kurumudur. Burada da öğretim sekiz sömestrden oluşmaktadır ve öğretim süresi dört yıldır. Bu fakültede iki bölüm bulunmaktadır: İslami teoloji ve İslami pedagoji. Fakültede ilk iki yılda her iki bölümün dersleri birlikte/ortak yapılmaktadır. Fakültede okuyan öğrenciler, ikinci yılını bitirdikten sonra, mevcut olan iki bölümden birini seçip öğrenime devam etmektedirler. Öğrenimini bitiren öğrenciler, mezun olduğu bölüme göre unvan almaktadırlar: İslami teoloji profesörü veya İslam pedagojisi profesörü.

⁶ Bu fakülte hakkında fazla bilgiye ulaşılamamıştır.

İslam İlimleri Fakültesi'nde yüksek lisans programı da mevcuttur. Yüksek lisans öğrenimi iki sömestrden oluşmakta ve bir yıl sürmektedir. Fakültenin lisans programında olduğu gibi, yüksek lisans programında da İslami teoloji ve İslami pedagoji olmak üzere iki bölüm bulunmaktadır. Bu fakültenin bir şubesi de Novi Pazar şehrinde bulunmaktadır.

Yaygın Din Eğitimi

Sırbistan'da yaşayan Müslümanların yürüttükleri din eğitimi faaliyetleri sadece okul sistemiyle sınırlı değildir. Okul dışında da din eğitimi faaliyetleri gerçekleştirilmekte ve bu faaliyetler daha kapsamlı bir şekilde yürütülmektedir. Dünyada diğer ülkelerdeki Müslüman topluluklarda olduğu gibi, bu ülkede de İslam din eğitimi, ailede, camii ortamında ve Kur'an kurslarında olmak üzere farklı şekillerde gerçekleştirilmektedir.

Ailede din eğitimi. Şüphesiz ki çocuğun din eğitiminde en önemli kurum ailedir (Dodurgalı, 1999, s. 311). Çocuğun ilk eğitimini aldığı kurum olmasından dolayı aile, eğitimde çok önemli bir yere sahiptir (Dodurgalı, 2010, s. 143). Çocuğu hayata hazırlamak, ona güzel ahlak kazandırmak, temel dini bilgileri öğrenmesini sağlamak, anne ve babanın çocuğuna karşı en temel görevi olup, aynı zamanda onların çocuklarına verebileceği en büyük hediyedir (Köylü, 2012, s. 298). Bütün bunları gerçekleştirebilmek için anne ve babaların bu konular üzerinde bilgili ve ayrıca çocuklarına karşı güzel ahlak sahibi ve iyi bir model olmaları gerekir.

Çocuğun dini yaşayışı tanıyıp öğrenmesinde ve alışkanlık kazanmasında taklit önemli bir süreçtir. Çocuk dini hayata taklitle girer. O, din ile ilgili gördüklerini ve yetişkinler tarafından kendisine anlatılanları kabul etme eğilimindedir. Çocuk kendi aile fertlerinde gördüğü ibadetlere, dini motifli her türlü davranışa, içten gelen duygularla yönelir. O, aile fertlerinin dini yaşantılarından örnek alarak kendisi de aynı davranışları yapmak ister (Dam, 2010, s. 33). Kısacası anne babalar, dinin vecibelerini ne kadar uygularlarsa, bu uygulamalar çocukların hayatına o ölçüde yansır. Birinin başkalarına din hakkında bilgi vermek için din uzmanı olması gerekmiyorsa da, o kişi dinin en temel öğretilerini bilmek zorundadır. Dolayısıyla anne babaların çocuklarına dinlerini öğretebilmek için bu konuda hazırlıklı olmaları gerekmektedir. Sırbistan'daki anne babaların bu konuda hazırlıklı olduklarını ve çocuklarının din eğitimi ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olduklarını söylemek mümkün değildir. Bu ülkede yaşayan ailelerin büyük bir kısmının kelime-i şehadet getirmek, namaz kılmak ve oruç tutmak gibi İslam dininde her Müslümanın yerine getirmesi farz olan en temel görevlerle ilgili belli düzeyde bilgileri olmakla birlikte, din eğitimi dersinin okul sistemine dönmesi, çocukların ve gençlerin dini konular hakkında daha fazla, daha sağlıklı ve daha bilimsel bilgi ve eğitimi almaları bakımından önemlidir. Aynı zamanda camilerdeki vaaz ve hutbeler de önemli bir işleve sahiptir. Bu faaliyetler de, din eğitimi alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Camilerde din eğitimi. Yaygın din eğitiminin en kapsamlı şekilde uygulandığı yer camidir. Cami, her yaşta ve her düzeydeki insanların hiçbir şarta bağlı kalmaksızın hayat boyu bilgi edindikleri bir eğitim- öğretim müessesesidir. İslam toplumlarında eğitim-öğretim, kurumsal düzeyde ilk önce camide başlamıştır. İslam'ın başlangıcından beri önemini ve etkinliğini yitirmeyen cami eğitimi, günümüzde de aynı fonksiyonu yerine getirmektedir. Cami eğitiminin hedef kitlesi, yaş, akıl seviyesi, eğitim düzeyi, öğrenme isteği, cinsiyet ve diğer özellikleri itibariyle farklı kişi ve gruplardan oluşmaktadır. Bu kişi ve grupların dini bilgilenme ihtiyacı, daha ziyade camide verilen eğitim ile karşılanmaya çalışılmaktadır (Yılmaz, 2005, s. 47-48). Günde beş defa ibadet yapılan yerler olan camiler, Müslümanların günlük hayatında çok önemli bir yere sahiptir (Dodurgalı, 1999, s. 311). Camiler, tarih boyunca dini ve sosyal birçok fonksiyona sahip olmuştur. Bu kutsal mekânlar, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de yaygın din eğitiminin merkezi olma özelliğini korumakta ve her yaşta insana din eğitimi ve öğretimi hizmeti vermeye devam etmektedir (Yorulmaz, 2007, s. 24). Sırbistan'daki camiler de, aynı şekilde sadece ibadet yapılan yerler değil, din eğitimi ve öğretiminin gerçekleştirildiği yaygın din eğitimi merkezleri olma özelliğini sürdürmektedir.

Sırbistan'da Müslümanların yaşadığı hemen hemen her yerde camiler bulunmaktadır. Sadece şehirlerde değil, köylerde ve en ücra yerlerde de cami görmek mümkündür. Sırbistan'da günümüzde 142 cami ve mescit bulunmaktadır (Zilkiç ile yapılan mülakat). Camilerdeki din eğitimi-öğretimi faaliyetleri, camilerde görev yapan imamlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Çoğu camilerde, namaz kıldırma, vaaz⁷, hutbe⁸, Kur'an kursları gibi faaliyetler, sadece o camilerde görev yapan tek imam tarafından gerçekleştirilmektedir. Bazı camilerde iki imam görev yapmakta ve büyük yerlerdeki camilerde cami müezzini de bulunmaktadır. Sancak bölgesi ve Preşova Vadisi, Sırbistan'daki çoğu Müslümanların yaşadıkları yerler olması sebebiyle, bu bölgelerde daha fazla cami bulunmaktadır ve buralardaki camilerde din eğitimi faaliyetleri devamlı olarak sürdürülmektedirler. Neredeyse bütün bu camilerde beş vakit namaz kılınmaktadır. Bu camilerde Cuma ile bayram namazları ve Ramazan ayında kılınan teravih namazı sürekli cemaatle kılınmaktadır.

Cami içi din eğitiminin gerçekleştiği iki önemli faaliyet vardır. Bunlardan birisi vaazlar, diğeri ise hutbelerdir. Camilerde verilen vaazlar ve okunan hutbelerin, halkın dini konularda aydınlanmasına büyük katkıları olmaktadır (Keyifli, 2012, s. 332). Sırbistan'daki camilerde de Cuma günleri ve bayramlarda vaaz verilmekte ve hutbeler okunmaktadır. Aynı zamanda Ramazan ayı boyunca teravih namazından önce her gece vaazlar verilmektedir. Bazı camilerde Müslümanları daha fazla dini konularda bilgilen-

7 Vaaz kelimesi İslami literatürde; öğüt vermek, insanları kötülöklere ve yanlışlıklara karşı uyarmak, iyiliklere özendirmek, dini konularda bilgiledirmek anlamına gelmektedir. Vaaz etme işini yapan kimselere ise vaiz denmektedir (bk. Cebeci, 2005, s. 214).

8 Hutbe kelimesi; dini bir kavram olarak, Cuma ve bayram namazlarında, genel olarak, Allah'a hamd, Resulüne salat ve müslümanlara nasihatten oluşan konuşmaya denmektedir (bk. Paçacı, 2010, s. 272).

dirilmek amacıyla dini sohbetler de düzenlenmektedir. Böylece bu tür faaliyetlere katılan Müslümanlar, kendilerini dini konularda daha fazla yetiştirme imkânı bulmaktadırlar. Camilerde, Cuma günleri verilen vaazlar ile okunan hutbeler ve başka zamanlarda yapılan diğer dini sohbetlerin konuları imamlar tarafından belirlenmektedir. İmamlar istedikleri konuları seçerler ve cemaatlerine o konular üzerinde bilgiler aktarırlar.

Kur'an kursları. İslam inancına göre Kur'an-ı Kerim, Allah'ın Hz. Muhammed vasıtasıyla tüm insanlığa gönderdiği son ilahi kitaptır ve İslam dininin temel kaynağıdır. Bundan dolayı İslam tarihinde Kur'an öğretimi, ilk vahiyde başlamış ve günümüze kadar aralıksız devam etmiştir (Koç, 2012, s. 350). Bu dünyada Müslümanlar bulunduğu müddetçe bu kutsal kitabın öğretimi devam edecektir. İslam tarihinde din eğitiminde Kur'an öğretimi, hep ilk sırada yer almıştır (Baltacı, 2000, s. 15).

Günümüzde Müslümanların buldukları her yerde Kur'an öğretimi kurslarına rastlamak mümkündür. Sırbistan'da yaşayan Müslümanlar da her zaman Kur'an öğretime önem vermişlerdir. Bu nedenle, bu bölgedeki camilerde daima Kur'an kursları faaliyetlerini sürdürmüş ve sürdürmektedir. Komünizm döneminde de gizli de olsa Kur'an öğretimi yapılmıştır. Camilerde tertip edilen Kur'an kurslarına devam eden öğrenciler, sadece Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı, tecvid bilgisini ve bazı dini bilgiler öğrenmektedirler. Bu kurslara devam eden öğrencilere, Kur'an-ı Kerim öğretimi cami imamları tarafından yapılmaktadır. Bazı yerlerde Kur'an kursları cami dışında da düzenlenmektedir. Aynı zamanda Sırbistan'daki İslam birliklerinin Kur'an öğretimi yapan özel Kur'an okulları da bulunmaktadır. Günümüzde Sırbistan'da düzenlenen Kur'an kursları faaliyetlerine hiç bir engel bulunmamaktadır. Müslümanlar, camilerde ibadetlerini serbestçe yapabildikleri gibi, Kur'an öğretimi faaliyetini de aynı şekilde yapabilmek imkânına sahiptirler. Devlet bu tür faaliyetlere imkân tanınmakta ve camilerde yapılan din eğitimi faaliyetlerine karşı herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır.

Medyada din eğitimi. İnsanlar arasında çeşitli kültür unsurlarının birinden diğerine aktarılmasında tarih boyunca çeşitli araçlardan istifade edilmiştir. Özellikle kitaplar, eskiden beri bilgilerin aktarılmasında önemli vazifeler görmüşlerdir. Bununla birlikte modern zamanlar, o zamana kadar bilinenlerden çok daha değişik kitle haberleşme araçlarının ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına şahit olmuştur. Basın, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları çağımızın önemli buluşlarından ve bu buluşlar insanların eğitimi, sosyalleşmesi ve kişiliklerinin şekillendirmesinde çok büyük ve önemli etkilere sahiptir. Kitle iletişim araçlarının etkileri, yalnız, insanların günlük hayatlarındaki normal davranışlar üzerinde olmamakta, aynı zamanda onların dini, ahlaki ve kültürel gelişimleri ve kişilikleri üzerinde de çok etkili olmaktadır (Dodurgalı, 2010, s. 133).

Günümüzde medyanın din eğitiminde büyük bir önem taşıdığını ve böyle bir şeye ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz. Sırbistan'da da medyanın din eğitiminde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Devlet televizyon kanallarından bi-

rinde yeterli olmasa da dini programlar yayınlanmaktadır. Bu kanalda verilen dini programlar Sırpça- Boşnakça olarak yayımlanmaktadır. Devlet televizyon kanalında Arnavutça olarak hiç bir dini program yayınlanmamaktadır. Fakat Arnavut nüfusun yaşadığı bölgelerde, bölgesel ve özel televizyon kanallarının hepsinde Arnavutça dini programlar yayınlanmaktadır. Bu programlar, İslam dini ile ilgili farklı konular içermektedirler. Ramazan ayında ise bu kanallarda her gün yoğunlukla dini programlar yayınlanmaktadır. Bu programlar, özellikle camilere veya din eğitiminin yürütüldüğü diğer yerlere gitme şansı olmayan kadınlar için, kendi dinleri hakkında bilgi öğrenmelerinde yararlı olmaktadır.

Sırbistan'da medyadaki din eğitimi, sadece televizyon kanallarında değil internet ortamında da verilmeye çalışılmaktadır. İslam'la ilgili yazılara yer veren çok sayıda internet siteleri bulunmakta ve gün geçtikçe bu siteler artmakta ve zenginleşmektedir. Bunlar, hem Boşnakça, hem de Arnavutça olarak yer almaktadır. Sırbistan'da İslam din işlerini tanzim eden İslam birliklerinin de internet siteleri bulunmaktadır (Daha geniş bilgi için bk. www.izs.rs; www.islamskazjednica.org) Bu sitelerde İslam birliklerinin faaliyetleri ve haberlerinin yanında din ile ilgili farklı bilgilere ve yazılara da yer verilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sırbistan Cumhuriyeti'nde Müslümanlar, sayı bakımından en büyük dini gruplar arasında yer almaktadır. Müslümanlar, farklı bölgelerde yaşamakta ve Arnavut, Boşnak, Romen, Sırp ve diğer etnik kökenlerden oluşmaktadırlar. Müslümanlar çoğunluk olarak Sancak bölgesinde ve Preşova Vadisi'nde yaşamaktadırlar. Sancak'taki Müslümanların çoğunluğu Boşnak, Preşova Vadisi'ndeki Müslümanların çoğunluğu ise Arnavut'tur.

İslam dini, Sırbistan'da Osmanlı'nın gelmesiyle yayılmaya başlamış ve burada yaşayan Müslümanlar, karşılaştıkları bütün sıkıntı ve problemlere rağmen İslam'ı günümüze kadar ayakta tutmayı başarmışlardır. Sırbistan Cumhuriyeti'nde din devletten ayrı olmakla birlikte, herkes kendi inançlarını ya da dinini özgürce yaşama imkânına sahiptir. Burada bulunan Müslümanlar, kendi dinlerini özgürce yaşayabilmekte, namaz gibi ibadetlerini ve dini vecibelerini her hangi bir engel olmadan yapabilmektedirler. Camiler, ibadetlerin yapıldığı ve çeşitli dini faaliyetlerin yürütüldüğü önemli mekânlardır. Bu konuda Sancak'ta ve Preşova Vadisi'nde yaşayan Müslümanlar daha rahat olmakla beraber, Sırbistan'ın diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanların bu konularda bazı zorluk ve sıkıntıları vardır.

İslam dini, Sırbistan devleti tarafından resmî bir din olarak kabul edilmekte ve İslam din işleri ile ilgilenen İslam birlikleri devlet tarafından tanınmaktadır. Günümüzde Sırbistan'da, Sırbistan İslam Birliği ve Sırbistan'da İslam Birliği olmak üzere iki İslam birliği bulunmakta ve bütün faaliyetlerini birbirinden ayrı olarak devam ettirmektedirler.

Sırbistan'daki Müslümanlar, din eğitimine geçmişte önem verdikleri gibi, bugün de bu önemi sürdürmektedirler. Din eğitimi ailede verilmeye başlanmakta, cami ve okullar gibi din eğitimi faaliyetlerini yürüten kurumlar yoluyla devam ettirilmektedirler. Cuma günleri ve benzeri zamanlarda namaz öncesi verilen vaaz ve okunan hutbeler ile Müslümanlar din konusunda aydınlanmaktadır. Ayrıca camilerde düzenlenen Kur'an kurslarında Kur'an öğretimi yapılmaktadır. Fakat bu kurslardan genel olarak sadece çocuklar yararlanmaktadır.

2001 yılında din eğitimi dersi devlet okul sistemine döndüğünde, bu durum, burada yaşayan bireylerin (öğrencilerin) dinlerini öğrenmeleri için büyük bir fırsat olmuştur. Bu fırsat, aynı zamanda dini bilgisi olmayan veya az olan ailelerin, çocuklarına dinlerini, şahadet kelimesini, namaz, oruç gibi dinin en temel konularını öğretme noktasında çok önemli bir imkân olmaktadır. Sırbistan eğitim öğretim sisteminde din eğitimi dersi seçmeli bir ders olmakla birlikte, öğrencilerin ve ebeveynlerin ilgilerini çekmekte ve öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu dersi seçip katıldıkları görülmektedir.

Bugünkü Sırbistan'da medreseler (İmam Hatip Liseleri) ve ilahiyat fakülteleri gibi İslam dinini öğreten dini kurumlar da bulunmaktadır. İslam'ın öğretilerini daha iyi anlamak veya öğrenmek isteyenler, bu okullara gitme ve İslam hakkında daha fazla bilgi edinme imkânına sahiptirler. Bu dini okullardan (medreselerden) mezun olanlar; imam, hatip ve vaiz olarak camilerde görev yapabilmektedirler. Aynı zamanda devlet okullarında da din eğitimi dersi için öğretmen olabilmektedirler.

Sırbistan'da var olan iki İslam birliği, İslami eğitim öğretim faaliyetlerini birbirinden ayrı kurumlarda devam ettirmektedirler. Bu problem, sadece idari olarak değil, bu ülkede yaşayan Müslümanlar arasındaki ilişkilerde de bazen anlaşmazlıklara sebep olmaktadır.

Çalışmamızda ele alınan konularla ilgili öneriler genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

Avrupa ülkelerinde ve diğer demokratik toplumlarda tüm alanlarda din hürriyeti bütün vatandaşlar için sağlandığı gibi, Sırbistan'da yaşayan bütün Müslümanlara da aynı düzeyde hak ve hürriyetler sağlanmalıdır.

Sırbistan'da din işleri ile ilgilenen iki İslam birliği arasındaki problemler çözülmeli, bu düalist yapı giderilmeli ve diğer ülkelerde olduğu gibi burada da İslam'ı ve Müslümanları tek bir teşkilatın temsil etmesi sağlanmalıdır.

İlköğretim ve ortaöğretim (lise) okullarındaki diğer dersler gibi, din eğitimi dersi de zorunlu dersler arasına alınmalıdır.

Din eğitimi dersine giren öğretmenlerin, diğer derslere giren öğretmenler ile aynı statüye sahip olmaları imkânı sağlanmalıdır. Din eğitimi dersine giren öğretmenlerin,

onların yeterlilikleri ve liyakatleri açısından ilahiyat fakültesi mezunu olmaları ve onlar arasından seçilmeleri gerekmektedir.

Din eğitimi dersinin müfredatının bilimsel bir anlayışla gözden geçirilmesi, öğrencilerin seviyelerine, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olarak ve gereken değişiklikler yapılarak geliştirilmesi gerekmektedir.

Sırbistan’da ortaöğretim düzeyinde eğitim kurumları olan imam hatip liselerinin müfredatı gözden geçirilerek, bu okullarda öğrenimine devam eden öğrencilerin seviyelerine uygun olarak değişiklikler yapılmalı ve okul müfredatında dini derslere daha fazla yer verilmelidir. İmam hatip liselerinde okuyan öğrenciler, camilerde olduğu gibi, din eğitiminin gerçekleştirildiği yerlerde görev yapabilmek için dinî alanla ilgili derslerde daha fazla bilgiler almaları gerekmektedir.

İlahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin de, İslam dini ile ilgili derslerde yeterli bilgilere sahip olmaları ve mezun olduktan sonra aldıkları görevlerde veya devam edecekleri lisansüstü öğretimde daha başarılı olabilmeleri için, diğer gelişmiş ülkelerdeki ilahiyat fakülteleri örnek alınarak, bu eğitim kurumlarında okutulan ders müfredatının gözden geçirilmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir.

Kadınların da dini konularda bilgi sahibi olabilmeleri için, Sırbistan’daki din işleriyle ilgili kurumlar, kadınlara özel dini kurslar düzenlemeli ve camilerde kadınlara dönük vaaz ve irşad programları tertip edilmeli ve din eğitimi imkânları sağlanmalıdır.

Camilerde düzenlen Kur’an kursları veya din eğitimi faaliyetlerinin başarılı ve verimli olabilmesi için, bu faaliyetler iyi bir organizasyon ve koordinasyon içerisinde yapılmalıdır. Camide veya cami dışındaki düzenlen dini kurslar sadece gençlere yönelik değil, din konusunda bilgi sahibi olmayan veya daha fazla dini bilgilere ihtiyacı olan yetişkinler için de olmalıdır.

Medyanın din eğitimi açısından Müslümanlara daha yararlı olabilmesi için, Sırbistan’daki dini kurumlar bu konuyla daha çok ilgilenmelidirler. Dini kurumların, gerek devlet televizyon kanalları, gerekse özel televizyon kanalları yoluyla dini programlar hazırlayarak, Müslümanlara dinlerini öğretmek konusunda aktif olmaları gerekmektedir.

Extended Abstract**Islamic Religious Education in Serbia: Process and Functioning***Mehmet Şanver¹
*Uludağ University*Seid Amidi²**Abstract**

This study discusses the situation, stages from past to present, position in official state schools, functioning, and conditions of religious education within Serbia's education and training system; the curriculum and proficiency status of the Islamic religious education class in schools; and Islamic education and training institutions. At the same time the study attempts to examine the religious education activities carried out in mosques as common religious education. The main aim of the study is to contribute to the activities performed related to religious education by examining the situation of religious education in Serbia and its function in schools. While starting the research, a literature review and a resource scan were first made. At the same time, all types of articles, books, and other written documents related to this topic have been taken into consideration. The research has also attempted to benefit from similar studies performed in relation to other countries in terms of assisting this research. This research mainly uses the literature review method. Official institutions were applied to in order to be able to obtain certain information. In studies on the topic of resources, documents written in Serbia on the topic were based as the main resource. Studies on the topic written in Turkish in both Turkey and in Syria, as well as article and books, have been utilized. The following path was pursued in arriving at the resources used in the research: We received information related to religious education courses by consulting with authorities working in Serbian schools, taking suggestions and recommendations from religious education teachers on the topic of how the curriculum for religious education will be arrived at. We also visited Islamic education institutions in Serbia and got information about them. In this process we visited the madrassas in the New Bazaar [Novi Pazar]. We visited the Faculty of Islamic Sciences in the New Bazaar and got information about the Faculty. Additionally, we worked to get information about the religious situation, religious education, and similar topics in Serbia by interviewing Adem Zilkiç, Chairman Scholar of the Serbian Islamic Union and member of the Government Commission on Religious Education. Information is summarized at the end of the research and some suggestions are provided.

Keywords

Formal religious education • Extensive religious education • Religious communities • Education system in Serbia • Religious education curriculum

* This is an extended abstract of the paper entitled "Sırbistan'da İslam Din Eğitimi: Süreç ve İşleyiş" published in *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*.

Manuscript Received: April 19, 2018 / **Accepted:** May 22, 2018 / **OnlineFirst:** June 25, 2018.

1 Correspondence to: Mehmet Şanver (Assoc. Prof.) Department of Philosophy and Religious Sciences, Faculty of Divinity, Uludağ University, Bursa Turkey. Email: mehmetshanver@hotmail.com

2 Seid Amidi. Email: seid.ha@hotmail.com

This study discusses the situation, stages from past to present, position in official state schools, functioning, and conditions of religious education within Serbia's education and training system; the status of the curriculum and proficiency of the Islamic religious education class in schools; and Islamic education and training institutions. At the same time the study attempts to examine the religious education activities carried out in mosques as the common religious education.

The main aim of the study is to contribute to the activities performed related to religious education by examining the situation of religious education in Serbia and its function in schools.

While starting the research, a literature review and a resource scan were first made. At the same time, all types of articles, books, and other written documents related to this topic have been taken into consideration. The research has also attempted to benefit from similar studies performed in relation to other counties in terms of assisting this research.

This research mainly uses the literature review method. Official institutions were applied to in order to be able to obtain certain information. In studies on the topic of resources, documents written in Serbia on the topic were based as the main resource. Studies, articles, and books written in Turkish in both Turkey and Serbia have been benefitted from as related to the topic.

The following path was pursued in arriving at the resources that we used in the research:

We received information related to religious education courses by consulting with authorities working in Serbian schools and took suggestions and recommendations from religious education teachers on the topic of how the curriculum for religious education will be arrived at.

We also visited Islamic education institutions in Serbia and got information about them. In this process we visited the madrassas in the New Bazaar [Novi Pazar]. We visited the Faculty of Islamic Sciences in the New Bazaar and got information about the Faculty. Additionally, we worked on getting information about the religious situation, religious education, and similar topics in Serbia by interviewing Adem Zilkić, Chairman Scholar of the Serbian Islamic Union and member of the Government Commission on Religious Education.

In the Republic of Serbia, Muslims are located among the largest religious groups in terms of number. Muslims live in various regions and consist of Albanians, Bosnians, Romanians, Serbians, and other ethnic backgrounds. The majority of Muslims live in the Sancak region and Preševo Valley. Most Muslims in Sanjak are Bosnian and most Muslims in Preševo Valley are Albanian.

The religion of Islam began to spread in Serbia with the arrival of the Ottoman Empire, and the Muslims living there, in spite of all the troubles and problems they've encountered, have managed to keep Islam afloat up to today. Together with religion being separate from the state in the Republic of Serbia, everyone has the opportunity to live their own beliefs or religion freely. The Muslims found there can live their religion freely and are able to perform their worship and religious beliefs like Salah without any obstacle. Mosques are important places where they worship and conduct various religious activities. Although Muslims living in Sanjak and Preševo Valley are more comfortable in this regard, Muslims living in other parts of Serbia experience some difficulties and problems in these matters.

The religion of Islam is accepted by the Serbian state as an official religion, and Islamic unions involved in Islamic religious affairs are recognized by the state. Two Islamic associations are found these days in Serbia, the Serbian Islamic Union and the Islamic Union in Serbia; all their activities are continued separately from one another.

Muslims in Serbia maintain the importance of religious education today as they also have done in the past. Religious education is first given in the family and then continued through institutions that conduct religious education activities such as mosques and schools. Through the homilies given before Salah and the sermons that are read on Fridays and similar times, Muslims are enlightened on the topic of religion. Additionally, the Qur'an is taught in the Qur'anic courses organized at mosques. However, only children generally benefit from these courses.

In 2001, the religious education course again returned to the state school system; this situation was a great opportunity for individuals (students) to learn their religion. This occasion was a very important opportunity on the issue of families with no or little religious knowledge for teaching the most basic subjects of religion to their children, like the words of the Islamic testimony of faith, Salah, and fasting. Within the school curriculum from first through eighth grades in elementary education and from ninth through twelfth grades in middle school, the Islamic religion education course takes place with the name *Imuddin* [Science of Religion]. Various aspects of religion are included within the scope of this course according to grade level. Although the religious education course is an elective class in the Serbian education system, it has drawn the interest of students and parents, and the majority of students are seen to have chosen and participate in this class.

Madrassas (Imam Hatip High Schools), which have a four-year teaching process, and religious institutions that teach the Islamic religion like theology faculties, which also have a four-year teaching process, are found to be under the control of two separate Islamic unions (Serbian Islamic Union and Islamic Union of Serbia) in today's Serbia. Various lessons from five different fields, being religious, language,

social, science-math, and multidisciplinary courses, are taught in the course curricula of madrassas. The theology (or Islamic Sciences) faculties, meanwhile, include various courses, sections, and post-graduate programs in their curriculum. Those who want to better understand or learn Islamic teachings have the opportunity to continue onto these educational institutions and obtain more knowledge about Islam. Graduates from madrassas are able to perform duties in mosques as imams, orators, and clergymen. At the same time, they can become teachers for the religious education course in public schools. Those who graduate from faculties that provide religious education are able to teach for the religious education course in public schools, as well as do other tasks as imams or in mosques.

The two Islamic unions that exist in Serbia continue to carry out Islamic education and training activities in the separate institutions. This problem is not merely administrative; it sometimes also causes disagreements in the relationships among Muslims.

Additionally, religious education activities in Serbia are also carried out in the area of non-formal education through various ways being the family, mosques, Qur'an courses, and media.

Suggestions related to matters discussed in our study can be generally listed as:

Rights and freedoms should be provided at the same level to all Muslims living in Serbia, such as the freedom of religion provided in all areas in European countries and other democratic societies.

Problems should be solved between the two Islamic unions interested in religious affairs in Serbia; this dualist structure should be eliminated and Islam and Muslims should be represented by a single organization here as in other countries.

The religious education course should be taken among compulsory courses like the other courses in primary and secondary (high school) schools.

Teachers in the religious education course should be provided the opportunity to have the same status as teachers of other courses. Teachers of the religious education course need to graduate from the theology faculty in terms of their competencies and merits and need to be selected from among these graduates.

The religious education course needs to be reviewed with a scientific understanding of its curriculum and needs to be developed according to students' level, interest, and needs by making the necessary changes.

By reviewing the curriculum of Imam Hatip High Schools, which are educational institutions at the middle-school level in Serbia, changes should be made in accordance with the levels of the students who will go on to teach in these schools and more

room should be given to religious lessons in the school curriculum. Students studying in Imam Hatip High Schools must receive more information in courses related to the field of religion in order to be able to perform tasks in places where religious education will be carried out, such as in mosques.

In order for the students of theology faculties to have sufficient knowledge about the Islamic religion and to be able to be more successful in the tasks they take on after graduating or in their post-graduate education, the course curricula taught in these educational institutions need to be reviewed and strengthened.

In order for women to be able to possess knowledge on religious issues, institutions concerning religious functions in Serbia should organize special religious courses for women, public speaking and guidance programs directed at women should be organized in mosques, and religious education facilities should be provided.

In order for the Qur'an courses or religious education activities arranged in mosques to be able to be successful and productive, these activities should be performed within a good organization and with coordination. Religious courses arranged in or outside of mosques should not be just for youths; they should also be for adults who are uninformed or who need more religious information.

In order for media to be able to be more useful for Muslims in terms of religious education, religious institutions in Serbia should be more interested in this issue. Religious institutions need to be active about teaching Muslims religion by preparing religious programs through both state television channels and private television channels.

الملخص الموسع

التعليم الديني الإسلامي في صربيا: العملية والمنهج

Mehmet Şanver

Seid Amidi

الملخص

تناولت هذه الدراسة وضع التعليم الديني ضمن المنظومة التعليمية في صربيا والمراحل التي مر به منذ الأمس وحتى اليوم ومكانته في المدارس الحكومية الرسمية، نهجه، شروطه، مناهج دروس التعليم الديني الإسلامي في المدارس، مدى كفاءته وأيضاً مؤسسات التربية والتعليم الإسلامية في صربيا. كما تناولت الدراسة في ذات الوقت فعاليات التعليم الديني المقامة في الجوامع بوصفها وسيلة من وسائل التعليم غير الرسمي. الهدف الرئيس من هذه الدراسة يتمثل ببحث وضع التعليم الديني في صربيا ونهج عملية التعليم الديني في المدارس للإسهام في الفعاليات الجارية بخصوص التعليم الديني. في مستهل الدراسة عمدنا أولاً إلى بحث الأدبيات وجرّد المصادر ذات الصلة، في نفس الوقت قمنا بدراسة جميع المقالات والكتب والوثائق المكتوبة الأخرى. كما حاولنا الاستفادة من الدراسات المشابهة التي أجريت بخصوص دول أخرى نظراً إلى ما يقدمه ذلك من تسهيلات في إجراء هذه الدراسة التي استخدم خلالها كأساس نهج دراسة الأدبيات وتمت مراجعة المؤسسات الرسمية للترود ببعض المعلومات. أما في الدراسات المتعلقة بالمصدر فقد اعتمدت الوثائق التي كُتبت في صربيا حول هذا الموضوع كمصدر أساسي. كما تمت كذلك الاستفادة من الدراسات والمقالات والكتب المتعلقة بموضوع الدراسة سواء الصادر منها في تركيا أو تلك الصادرة باللغة التركية في صربيا. لجأنا إلى استخدام الأسلوب التالي في الوصول إلى المصادر المتعلقة بالدراسة: عقد لقاءات مع المسؤولين العاملين في المدارس الصربية والحصول منهم على معلومات حول دروس التعليم الديني والتزود بمقترحات وتوصيات أساتذة التعليم الديني فيما يخص الوصول إلى مناهج دروس التعليم الديني. إلى جانب ذلك أجريت زيارات لهيئات التعليم الإسلامي في صربيا وتم التزود بمعلومات عنها. خلال هذه المرحلة تمت زيارة المدارس الواقعة في مدينة «نوفي بازار» وكذلك كلية العلوم الإسلامية الواقعة هناك أيضاً والحصول على معلومات عنها. هذا بالإضافة إلى عقد لقاء مع رئيس علماء الاتحاد الإسلامي في صربيا وعضو اللجنة الحكومية للتعليم الديني آدم زيلكيتش وسؤاله حول وضع الدين والتعليم الديني في صربيا وغيرها من الأمور ذات الصلة. وفي ختام الدراسة تم تلخيص المعلومات المستقاة وتقديم بعض التوصيات.

الكلمات المفتاحية

- التعليم الديني الرسمي • التعليم الديني غير الرسمي • الجماعات الدينية • نظام التعليم في صربيا • مناهج التعليم الديني

تناولت هذه الدراسة وضع التعليم الديني ضمن المنظومة التعليمية في صربيا والمراحل التي مر به منذ الأمس وحتى اليوم ومكانته في المدارس الحكومية الرسمية، نهجه، شروطه، مناهج دروس التعليم الديني الإسلامي في المدارس، مدى كفاءته وأيضاً مؤسسات التربية والتعليم الإسلامية في صربيا. كما تناولت الدراسة في ذات الوقت فعاليات التعليم الديني المقامة في الجوامع بوصفها وسيلة من وسائل التعليم غير الرسمي.

الهدف الرئيس من هذه الدراسة يتمثل ببحث وضع التعليم الديني في صربيا ونهج عملية التعليم الديني في المدارس للإسهام في الفعاليات الجارية بخصوص التعليم الديني.

في مستهل الدراسة عمدنا أولاً إلى بحث الأدبيات ووجد المصادر ذات الصلة، في نفس الوقت قمنا بدراسة جميع المقالات والكتب والوثائق المكتوبة الأخرى. كما حاولنا الاستفادة من الدراسات المشابهة التي أجريت بخصوص دول أخرى نظراً إلى ما يقدمه ذلك من تسهيلات في إجراء هذه الدراسة.

استخدم خلال الدراسة كأساس نهج دراسة الأدبيات وتمت مراجعة المؤسسات الرسمية للتزود ببعض المعلومات. أما في الدراسات المتعلقة بالمصدر فقد اعتمدت الوثائق التي كُتبت في صربيا حول هذا الموضوع كمصدر أساسي. كما تمت كذلك الاستفادة من الدراسات والمقالات والكتب المتعلقة بموضوع الدراسة سواء الصادر منها في تركيا أو تلك الصادرة باللغة التركية في صربيا.

لجاناً إلى استخدام الأسلوب التالي في الوصول إلى المصادر المتعلقة بالدراسة:

عقد لقاءات مع المسؤولين العاملين في المدارس الصربية والحصول منهم على معلومات حول دروس التعليم الديني والتزود بمقترحات وتوصيات أساتذة التعليم الديني فيما يخص الوصول إلى مناهج دروس التعليم الديني.

إجراء زيارات لهيئات التعليم الإسلامي في صربيا وتم التزود بمعلومات عنها. خلال هذه المرحلة تمت زيارة المدارس الواقعة في «نوفي بازار» وكذلك كلية العلوم الإسلامية الواقعة هناك أيضاً والحصول على معلومات عنها. هذا بالإضافة إلى عقد لقاء مع رئيس علماء الاتحاد الإسلامي في صربيا وعضو اللجنة الحكومية للتعليم الديني آدم زيلكيتش وسؤاله حول وضع الدين والتعليم الديني في صربيا وغيرها من الأمور ذات الصلة.

من حيث العدد يشكل المسلمون في جمهورية صربيا إحدى أكبر المجموعات الدينية في البلاد وهم يقطنون في مناطق مختلفة وينحدرون من أصول عرقية متعددة فمنهم الألبان والبوشناق والرومانيون والصرب وغير ذلك. يتركز تواجدهم عموماً في منطقة «سانجاق» وفي «وادي بريشوا». ويشكل البوشناق معظم أفراد المجموعة الأولى، أما المجموعة الثانية القاطنة في «وادي بريشوا» فغالبيتها من الألبان.

بدأ الدين الإسلامي بالانتشار في صربيا مع قدوم العثمانيين ورغم جميع المشاكل والمصاعب التي واجهها المسلمون القاطنون هناك إلا أنهم نجحوا في المحافظة على بقاء الإسلام حتى يومنا هذا. ورغم فصل الدين عن الدولة في جمهورية صربيا فإن جميع من فيها يتمتع بإمكانية العيش وفق دينه أو معتقداته الخاصة بحرية. وهكذا يتمتع المسلمون في صربيا بإمكانية عيش دينهم بحرية وأداء واجباتهم الدينية وعبادتهم كالصلاة دون أي عائق. إن الجوامع هي أماكن هامة لأداء العبادات والعديد من الفعاليات الدينية المختلفة ويعتبر المسلمون القاطنون في «سانجاق» و«وادي بريشوا» أكثر راحة من سواهم في هذا الشأن بيد أن المسلمين القاطنين في المناطق الأخرى من صربيا يواجهون بعض المشاكل والصعوبات في هذه الأمور.

تعترف الدولة الصربية بالإسلام كديانة رسمية وكذلك بالاتحاديين الإسلاميين المعنيين بشؤون الدين الإسلامي وهما «الاتحاد الإسلامي الصربي» و«الاتحاد الإسلامي في صربيا» ويقدم كل منهما فعالياتهما بشكل منفصل عن الآخر.

كما أولى المسلمون في صربيا اهتماما بالتعليم الديني فيما مضى فإنهم لا يزالون يحافظون على هذا الاهتمام اليوم أيضا. يبدأ التعليم الديني في العائلة ثم يستمر في المؤسسات التي تقيم فعاليات متعلقة بالتعليم الديني كالجوامع والمدارس. وبفضل الوعظ وخطب صلاة الجمعة وغيرها من الخطب التي يتم إلقاءها قبل الصلاة في مناسبات شتى تتعمق معرفة المسلمين بشؤون دينهم. كما تقدم دورات تعليم القرآن الكريم التي تقام في الجوامع لتعليم دينيا إلا أن الأطفال عموما هم وحدهم المستفيدين من هذه الدورات.

في عام 1002 أعيد إدراج مادة التعليم الديني مجددا إلى المدارس الحكومية الصربية وهو ما شكل فرصة كبيرة للأفراد القاطنين في هذا البلد (الطلبة) لتعلم دينهم. وفي ذات الوقت فإن هذه الفرصة قدمت للعائلات التي تنظر إلى المعرفة الدينية أو التي لا تمتلك منها إلا النذر اليسير إمكانية هامة لتعليم أبنائهم دينهم وأهم الأسس الدينية ككلمة التوحيد والصلاة والصوم وما إلى ذلك. تُعطي دروس تعليم الدين الإسلامي تحت اسم «علم الدين» وهي مدرجة ضمن المناهج المدرسية من الصف الأول الابتدائي ولغاية الصف الثامن، ومن الصف الأول في المرحلة المتوسطة (الثانوية) إلى الصف الرابع (من الصف التاسع إلى الصف الثاني عشر) وتتضمن هذه الدروس مواضيع دينية شتى تبعا لمستوى الصف الذي تُدرّس فيه. ومع أن مادة التربية الدينية هي مادة اختيارية في نظام التربية والتعليم الصربي إلا أنها تستقطب اهتمام الطلبة وذويهم حيث يختار معظم الطلبة هذه المادة.

يوجد اليوم في صربيا مؤسسات تعليمية لتعليم الدين الإسلامي كمدارس (ثانويات الأئمة والخطباء) التي تبلغ مدة التعليم فيها 4 سنوات، وأيضا كليات الشريعة التي تبلغ مدة الدراسة فيها 4 سنوات أيضا وكلاهما يقع تحت إشراف الاتحاديين الإسلاميين في صربيا (الاتحاد الإسلامي الصربي والاتحاد الإسلامي في صربيا). يشتمل المنهج التعليمي المدرسي على 5 مواد أساسية وهي الدروس الدينية، دروس اللغة، الدروس الاجتماعية، دروس العلوم والرياضيات والدروس التخصصية. أما كليات الشريعة (أو العلوم الإسلامية) فيشتمل مناهجها التعليمي على دروس وأقسام عدة وبرامج للدراسات العليا. وبوسع الراغبين في تعلم وفهم التعاليم الإسلامية بشكل أفضل الالتحاق بهذه المؤسسات التعليمية لنهل المزيد من المعرفة حول الإسلام. يستطيع خريجو المدارس العمل لاحقا كأئمة أو خطباء أو واعظين في الجوامع كما بوسعهم - في الوقت نفسه - أن يصبحوا مدرسين لمادة التعليم الديني في المدارس الحكومية. أما خريجو كليات التعليم الديني فيمقدورهم العمل كأئمة أو في وظائف أخرى في الجوامع إلى جانب تدريس التربية الدينية في المدارس الحكومية.

يقيم الاتحادان الإسلاميان في صربيا فعاليات التعليم الديني الإسلامي في مؤسسات مختلفة وهذه المشكلة لا تتسبب بخلافات إدارية وحسب بل تسبب أحيانا خلافات في العلاقات بين المسلمين القاطنين في هذا البلد.

إلى جانب ذلك تُقام في صربيا فعاليات للتعليم الديني في مجال التعليم غير الرسمي عبر طرق مختلفة أيضا سواء في محيط العائلة أو الجوامع أو دورات تعليم القرآن الكريم أو الإعلام.

بوسعنا عموما طرح مقترحاتنا بشأن المواضيع التي تناولناها في الدراسة كما يلي:

يجب ضمان حقوق وحرية جميع المسلمين القاطنين في صربيا كما يتم ضمان الحرية الدينية في الدول الأوروبية وسائر المجتمعات الديمقراطية لجميع المواطنين على كافة الأصعدة وبنفس المستوى.

يجب حل المشاكل القائمة بين الاتحاديين الإسلاميين في صربيا المعنيين بالشؤون الدينية ويجب وضع حد لهذه البنية المزوجة وضمان تمثيل الإسلام والمسلمين في صربيا عبر هيئة واحدة كما هو الحال في باقي الدول الأخرى.

يجب إدراج درس التربية الدينية كمادة إلزامية في مناهج التعليم الابتدائي والمتوسط (الثانوي) كغيره من الدروس الأخرى.

يجب أن يحصل مدرسو مادة التربية الدينية على نفس الوضع الذي يتمتع به مدرسو المواد الأخرى. كما يجب أن يتم اختيارهم من بين خريجي كلية الشريعة لضمان أهليتهم وكفاءتهم.

يجب إعادة النظر بمنهج دروس التعليم الديني وفق مفهوم علمي وتطويره بإجراء التعديلات اللازمة عليه تبعاً لمستوى الطلبة واهتماماتهم واحتياجاتهم.

يجب إعادة النظر بمناهج ثانويات الأئمة والخطباء والتي هي مؤسسات تعليمية بمستوى التعليم المتوسط في صربيا وإدخال التعديلات اللازمة عليها بما يتناسب مع مستوى طلبتها وتخصيص مساحة أوسع للدروس الدينية في المناهج المدرسية. ويجب أن تقدم الدروس الدينية المزيد من المعرفة لطلبة ثانويات الأئمة والخطباء بما يمكنهم لاحقاً من أداء مهامهم في الأماكن التي تقدم تعليماً دينياً كالجوامع.

لكي يحصل طلبة كليات الشريعة أيضاً على المعرفة الكافية في الدروس المتعلقة بالدين الإسلامي وليكونوا أكثر نجاحاً في المهام التي سوف تناط بهم بعد تخرجهم أو في تعليمهم العالي الذي سيلتحقون به بعد إنهاء دراستهم الجامعية فإنه يجب إعادة النظر بالمناهج التي يتم تدريسها في هذه المؤسسات التعليمية وتعزيزها على غرار مناهج كليات الشريعة في الدول المتقدمة الأخرى.

لتزويد النساء أيضاً بالمعرفة في القضايا الدينية يجب على المؤسسات المعنية بالشؤون الدينية في صربيا إقامة دورات دينية خاصة بالنساء وتنظيم برامج وعظ وإرشاد موجهة لهن في الجوامع وتوفير إمكانية حصولهن على التعليم الديني.

لضمان نجاح وكفاءة دورات القرآن الكريم والفعاليات الدينية المختلفة المقامة في الجوامع ينبغي أن تحظى تلك الفعاليات بالتنظيم والتنسيق الجيد. ولا يجب أن تقتصر الدورات الدينية التي تقام في الجوامع أو خارجها على الشباب وحدهم بل يجب أن تشمل كذلك البالغين الذين لا يتمتعون بالمعرفة الدينية الكافية أو الراغبين بالحصول على المزيد منها.

لكي تكون وسائل الإعلام أكثر جدوى للمسلمين بخصوص التعليم الديني فإنه يجب على المؤسسات الدينية في صربيا أن تولي المزيد من الاهتمام بهذا الصدد وأن تقوم بإعداد برامج دينية لبثها في القنوات الحكومية والخاصة على حد سواء وأن تكون وسائل الإعلام أكثر فاعلية بخصوص تعليم المسلمين دينهم.

المراجع/Kaynakça/References

- Amidi, S. (2013, 11 Nisan). *Adem Zilkiç* (Sırbistan İslam Birliği reisu'l- uleması ve din eğitimi için hükümet komisyonu üyesi) ile Sırbistan'da Din ve din eğitimi üzerine yapılan bir mülakat (Yayınlanmamış bir çalışma). Yeni Pazar, Sırbistan.
- Baltacı, C. (2000). Türk eğitim sisteminde Kur'an Kurslarının yeri. *Kur'an Kurslarında eğitim, öğretim ve verimlilik* içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı medreseleri (I- II)*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Cebeci, S. (2005). *Din eğitimi bilimi ve Türkiye'de din eğitimi* (2. basım). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dam, H. (2010). Çocukluk dönemi din eğitimi. M. Köylü (Ed.). *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi* içinde. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Dodurgalı, A. (1999). *Din eğitimi ve öğretiminde ilkeler ve yöntemler*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Dodurgalı, A. (2010). *Ailede din eğitimi* (3. basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Dudić, M. (2001). *Nastanak i razvoj Medrese u Novom Pazaru, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru Fakultet humanističkih nauka* (Yüksek lisans tezi). Novi Pazar.
- Expat Serbia. (n.d.). *Serbian school system*. Retrieved November 29, 2013 from <http://www.expatsrbia.com/once-youre-here/education/>
- Grup, A. (2007). *İlmudini për klasën e pestë të shkollës fillore, përkth. Sulejman Fejzullahu – Sevder Bajrami*. Këshilli i Bashkësisë Islame në Preshevë, Preshevë.
- Hamidullah, M. (1985). *Hyrje Në Islam, përkth* (nga sërbo-kroatishja). Bahri Aliu – Neshat Xheladini, Kryesia e bashkësisë Islame për RSM-Shkup, Shkup.
- Keyifli, Ş. (2012). Camilerde din eğitimi. M. Köylü ve N. Altaş (Ed.). *Din eğitimi* (2. basım) içinde. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Koç, A. (2012). Kur'an Kurslarında din eğitimi. M. Köylü ve N. Altaş (Ed.). *Din eğitimi* (2. basım) içinde. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Köylü, M. (2012). Ailede din eğitimi. M. Köylü ve N. Altaş (Ed.). *Din eğitimi* (2. basım) içinde. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Latiq, X. (n.d.). *Islami dhe Religjionet Botërore 1 & 2- Udhëzues për Mësim-Besimin në Shkollat e Mesme, përkth*. Urim Poshka, ALSAR, Tiranë, ts.
- Medrese Müfredatı, Sinan Beg Medresesi Arşivi'nden, 11.04.2013.
- Nishtoviq, H., Ajanoviq, X., & Vejo, E. (2001). *İlmudini për Klasën e Parë të Shkollës Fillore, përkth*. Jahja Ahmeti, Këshillat e Bashkësisë Islame në Bujanoc dhe Preshevë, Beograd.
- Nishtoviq, H. (2005). *İlmudini - Mësimi Fetar Islam për klasën e dytë të shkollës fillore, përkth*. Ymer Kamberi - Sevder Bajrami - Sylejman Fejzullahu, Këshilli i Bashkësisë Islame Preshevë, Preshevë.
- Omerdiq, M., & Kallajxhisalihoviq, F. (n.d.). *İlmudini për klasën e shtatë të shkollës fillore, përkth*. Sevder Bajrami – Jahja Ahmeti, Këshilli i Bashkësisë Islame në Bujanoc, y.y., ts.
- Paçacı, İ. (2010). Hutbe. İ. Karagöz (Ed.) *Dini kavramlar sözlüğü* içinde (5. basım). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Qatiq, R. (2005). *İlmudini - Mësimi Fetar Islam për klasën e katërtë të shkollës fillore, përkth*. Ymer Kamberi, Meshihati i Bashkësisë Islame Sanxhak dhe Vepriartaria Botuese El-Kelimeh, Preshevë.
- Qatiq, R., & Shtullanoviq, O. (ts.) *İlmudin për klasën e tretë të shkollës fillore*. Këshilli i Bashkësisë Islame në Prshevë, y.y.
- Qatoviq, M. (2007). *İlmudini për klasën e gjashtë të shkollës fillore, përkth*. Jahja Ahmeti – Sevder Bajrami, Këshilli i Bashkësisë Islame në Preshevë, Preshevë.
- Selçuk, M. (2005). Çocuğun eğitiminde dini motifler (3. basım). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sulejmanoviq, S., & Kapetanoviq, E. (n.d). *İlmudini për klasën e tetë të shkollës fillore, përkth*. Jahja Ahmeti – Sevder Bajrami – Sylejman Fejzullahu, Këshilli I Bashkësisë Islame në Preshevë, y.y.
- Yılmaz, H. (2005). *Camilerin eğitim fonksiyonu*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları.
- Yorulmaz, H. (2007). *Osmanlı'nın batı yakası Bosna*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Дачић, С. (2003). Увођење Предмета Верска Настава. *приредила, Снежана Јоксимовић, Верска Настава И Грађанско Васпитање У Школама У Србији, Институт За Педагошка Истраживања* (pp. 13-27). Београд.

- Исламска Вјеронаука (Илмудин). *Службени Гласник Републике Србије - Просветни Гласник*. Година LIII- Број 10, Београд, 12 Август 2004.
- Исламска Вјеронаука (Илмудин). *Службени Гласник Републике Србије - Просветни Гласник*. Година LIV - Број 1, Београд, 18 Фебруар 2005.
- Исламска Вјеронаука (Илмудин). *Службени Гласник Републике Србије - Просветни Гласник*, Година LV - Број 3, Београд, 22. Фебруар 2006.
- Исламска Вјеронаука (Илмудин). *Службени Гласник Републике Србије - Просветни Гласник*. Година LVI - Број 6, Београд, 25 Јун 2007.
- Исламска Вјеронаука (Илмудин). *Службени Гласник Републике Србије-Просветни Гласник*. Година LVII, Број 5, Београд, 26 Мај 2008.
- Исламска Вјеронаука (Илмудин). *Службени Гласник Републике Србије-Просветни Гласник*. Година LVIII – Број 6, Београд, 10 Јун 2009.
- Исламска Вјеронаука (Илмудин). *Службени Гласник Републике Србије-Просветни Гласник*. Година LIX, Број 2, Београд, 15 март 2010.
- Кубурић, З., & Зуковић, С. (2010). *Верска настава у школи*. CEIR, Нови Сад.
- Новаковић, Д. (2004). *Школство Исламске Заједнице, Прво издање*. Југословенско удружење за научно истраживање религије (ЈУНИР) Ниш.
- Правилник О Наставном Плану И Програму Предмета Верска Настава За Средње Школе. (2014) Retrieved 17.10.2014 from <http://www.google.rs/url?sa>
- Правни Инструктор за образовање установе*. (бр. 6/ 2011). Ваша Књига, Београд.
- Станојчић, Гордана. (2008). *Устав Републике Србије са Најновијим Закономима За Спровеђење Избора*. Друго издање, Београд.